

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

**До захисту допустити:
Зав. кафедри О.Г. Брежнєва
«__» _____ 2020р.**

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр» на тему:
**«Виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей
старшого дошкільного віку».**

студентки факультету філології та
масових комунікацій
спеціальності 012 Дошкільна освіта
освітнього ступеня «Магістр»
Клімової Наталії Романівни

Науковий керівник:
Бухало Олена Леонідівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільної освіти

Рецензент:
Глазкова Ірина Яківна,
доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету філології та
соціальних комунікацій Бердянського
державного педагогічного університету

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«__» _____ 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО СІМЕЙНИХ ТРАДИЦІЙ У ДОШКІЛЬНИКІВ.....	9
1.1. Сімейні традиції – як засіб морального виховання дітей старшого дошкільного віку.....	9
1.2. Змістовні компоненти шанобливого ставлення до сімейних традицій старших дошкільників.....	26
Висновки до розділу 1	36
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО СІМЕЙНИХ ТРАДИЦІЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	37
2.1. Діагностика рівнів вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій у дошкільників.....	37
2.2. Реалізація педагогічних умов виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку.....	58
2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи	77
Висновки до розділу 2	80
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ.....	91

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сім'я є природним середовищем, у якому в умовах радикальних змін у суспільстві еволюціонують стосунки між батьками, батьками і дітьми, формуються новітні сімейні традиції та правила. Сім'я закладає моральне і психічне підґрунтя особистості, характеру, світогляду, долучає дитину до світу соціальних цінностей та відносин, які, як правило, стають певним прототипом моделей її соціальної поведінки протягом життя. В цьому процесі соціалізації та формування сімейних цінностей особливе місце відводиться саме молодій родині.

Для дошкільника сім'я є першим соціальним середовищем. Найважливішим чинником сімейного виховання вважається його емоційний, інтимний характер, що заснований на споріднених почуттях і виявляється в глибокій любові до дітей (І. Колтунова, Т. Маркова, О. Харчев). Стійкість, постійність виховних дій на дітей з боку всіх членів родини – це основні чинники, які відрізняють сім'ю від інших інститутів. У сім'ї існують можливості для залучення дитини до побутової, господарської, виховної діяльності, опосередкованого залучення їх до виробничої праці батьків (Т. Маркова). Незалежно від успіхів особистість в сім'ї визнається і приймається як самостійна цінність. Визнання особистості є однією з головних життєвих цінностей – створює виключно сприятливі умови для її подальшого розвитку. Сім'я є найважливішим засобом децентрації – уміння поглянути на будь-які події з позиції іншої людини (В. Заслуженюк, В. Семиченко).

Сім'я як соціальний інститут характеризується сукупністю норм, санкцій і зразків поведінки, що регламентують взаємостосунки між подружжям, батьками і дітьми, іншими родичами. Як норми, зразків поведінки виступають сімейні традиції. Розвиток суспільних відносин та науково-технічний прогрес призвели до розпаду багатопоколінної родини і появи однопоколінної (нуклеарної). Наслідком цього є як позитивні, так і негативні моменти. Сім'я отримала можливість самостійно, без втручання «з зовні» вирішувати свої

проблеми, у тому числі у вихованні. Разом з цим процес нуклеаризації спричиняє і руйнування зв'язків між поколіннями, забуття сімейних традицій. У сучасній сім'ї цінний педагогічний досвід, що міститься в сімейних традиціях, деколи залишається не затребуваним. Традиції звичайно функціонують в тій галузі суспільних відносин, де найменше прийнятні інші регулятивні механізми.

Внутрішньосімейні відносини, через їх інтимний характер, важко піддаються регулюванню за допомогою юридичного права. Особливо це торкається сфери моральних відносин, в яких найменше можуть бути використані закони держави. Юридичні норми завжди суто фіксовані в часі і просторі, чого не можна сказати про традиції, які завдяки своїй невизначеності, поліваріативності, а також здатності саморозвиватися, якою не володіє жоден юридичний закон, не сковують людей так жорстко, як юридичне право. Дотримання традицій передбачає добровільність, свободу, вибір і реалізується через самостійну діяльність людини (В. Плахов, І. Суханов). Здійснюючи свої функції, сімейні традиції акумулюють родовий досвід соціального розвитку, спресовують його в компактну «матрицю» і у такому вигляді зберігають на століття, фіксують минулу і теперішню сім'ю, забезпечують стійкість відносин, подібно вектору, направляють розвиток сімейних відносин, упорядковують і структурують їх.

Актуальність дослідження обумовлена теоретичною неопрацьованістю проблеми виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій, а також сучасним станом навчально-виховної роботи в практиці закладів дошкільної освіти. За даними психолого-педагогічних досліджень, на кінець дошкільного віку значний відсоток дошкільників не досягає необхідного можливого рівня моральної вихованості (Р. Буре, Т. Маркова, В. Нечаєва, О. Рояк) і соціальної зрілості (О. Богданова, В. Петрова, В. Верхов та інші).

Проблема ставлення особистості до традицій розглядалася в працях Л. Загик, В. Іванової, Н. Виноградової, Т. Маркової, О. Зверєвої та інших, в яких наведено різні трактування засвоєння дошкільниками традицій, як

частини загальнонародної, національної культури.

Сімейні традиції розглядалися в психолого-педагогічних дослідженнях, відповідно конкретної тематики наукових робіт: організація взаємодії дітей із старшими в сім'ї (Т. Маркова, З. Тищенко), виховання ціннісного ставлення до старості (Ю. Галущинська); ознайомлення дошкільників з традиційними святами, залучення дітей до домашнього господарства, виховання інтересу до національної традиційної культури (О. Бабунова, Н. Виноградова, Л. Загик, І. Хомякова, Н. Стародубова та інші); визнання особливої ролі батьківського авторитету, етики внутрішньо-сімейного спілкування, способу життя, стилю внутрішньосімейних відносин (В. Іванова, Л. Таланова, О. Зверєва, Т. Репіна); значущість організації спільної роботи з батьками спрямованої на виховання у дітей морально-вольових, гуманних якостей (В. Дуброва, Н. Виноградова, І. Хомякова); застосування в сімейному вихованні творів народної творчості, мистецтва (Л. Вавілова, Д. Дзінтаре).

Демократизація суспільства призвела до зниження впливу на розвиток особистості таких чинників, як традиція, досвід батьківської сім'ї. На сучасному етапі необхідна зорієнтованість особистості на сімейноцентричну культуру, спрямованість на систему сімейних цінностей. Виховання шанобливого ставлення до традицій сім'ї у дітей старшого дошкільного віку не було предметом наукового дослідження, хоча в цьому є об'єктивна необхідність.

Ґрунтуючись на актуальності та недостатній розробці теоретичного та практичного аспектів означеної проблеми було обрано тему дослідження: **«Виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку».**

Об'єкт дослідження: процес морального виховання дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та

експериментальній перевірці педагогічних умов виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети дослідження сформульовано його **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку.

2. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку.

3. Уточнити критерії, показники та рівні вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що ефективність процесу виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку підвищиться, якщо забезпечити: активне залучення дитини до системи сімейних традицій, що сприяють виникненню відчуття причетності до них, бажання розвивати і продовжувати їх; збагачення особистого досвіду дитини, що включає формування основних компонентів шанобливого ставлення до традицій сім'ї; орієнтацію батьків і педагогів на необхідність цілеспрямованого виховання у дітей шанобливого ставлення до сімейних традицій.

Теоретичну основу дослідження становлять: ідеї про норми і цінності культури Л. Когана; ідеї народної педагогіки (Р. Волков, І. Кон, Є. Суботський); положення про визначальну роль соціального середовища в процесі формування особистості і про соціальну обумовленість сімейного виховання (І. Гребінников, С. Голод, В. Семенов, О. Харчев); теоретичні основи морального виховання (Л. Божович, О. Бондаревська, С. Козлова, Т. Маркова, Р. Буре, Л. Загик, Р. Годіна); психологічні і педагогічні теорії відносин (О. Асмолов, О. Бодальов, О. Дробницький, Л. Занков, Н. Мясичев, І. Харламов).

Для досягнення мети дослідження, перевірки висунутої гіпотези й

розв'язання висунутих завдань використовувався комплекс **методів дослідження**: теоретичні: синтез, аналіз, порівняння, класифікація, конкретизація; емпіричні: спостереження, бесіди, анкетування респондентів, педагогічний експеримент (константувальний, формувальний та контрольний етапи), проєктивні методики, вивчення продуктів діяльності дітей; математичної обробки даних.

Дослідження здійснювалося протягом 2019 – 2020 років й охоплювало чотири етапи наукового-педагогічного пошуку.

На аналітико-пошуковому етапі (вересень – жовтень 2019 р.) вивчено психологічну та педагогічну літературу з досліджуваної проблеми; сформульовано мету, завдання та робоче припущення дослідження, проведено теоретичне дослідження з метою конкретизації предмета і завдань кваліфікаційного дослідження.

На аналітико-констатувальному етапі (листопад – грудень 2019 р.) теоретично обґрунтовано педагогічні умови виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку, визначено діагностичні методики, розроблено програму експерименту, встановлено кількісний і якісний склад його учасників.

На формувальному етапі (січень – липень 2020 р.) здійснено експериментальну перевірку визначеної педагогічних умов виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку, перевірено ефективність запропонованих методичних рекомендацій; оформлено узагальнюючі висновки, систематизовано результати дослідження.

На завершально-узагальнювальному етапі (вересень – листопад 2020 р.) проводилася узагальнююча обробка даних, зіставлення результатів з метою та припущенням, їх аналіз, оформлення результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Експериментальна робота виконувалася на базі закладів дошкільної освіти № 76, 56 Департаменту освіти Маріупольської міської ради в Донецькій області.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягає в

тому, що вперше виявлено й теоретично обґрунтовано педагогічні умови виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у старших дошкільників (активне залучення дитини до системи сімейних традицій, що сприяють виникненню відчуття причетності до них, бажання розвивати і продовжувати їх; збагачення особистого досвіду дитини, що включає формування основних компонентів шанобливого ставлення до традицій сім'ї; орієнтацію батьків і педагогів на необхідність цілеспрямованого виховання у дітей шанобливого ставлення до сімейних традицій). Уточнено критерії, показники, рівні вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку та положення щодо ролі закладу дошкільної освіти й сім'ї в процесі виховання шанобливого ставлення до традицій у старших дошкільників.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці методики виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку, що вміщує комплекс форм і методів виховної роботи з дітьми; цикл різних форм роботи з педагогами та батьками, пам'ятку для батьків.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Зміст дослідження викладено на 100 сторінках, з них 83 – основного тексту. В тексті містяться 3 таблиці та 4 малюнка. Список використаних джерел містить 91 найменування. У роботі представлено 5 додатків, які розміщено на 10 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО СІМЕЙНИХ ТРАДИЦІЙ У ДОШКІЛЬНИКІВ

1.1. Сімейні традиції – як засіб морального виховання дітей старшого дошкільного віку.

Інститут традицій має складну морфологію, тому вивчення суті даного соціального феномену вимагає інтеграційного підходу, об'єднання зусиль фахівців різних наук, представників різних шкіл і напрямів у вітчизняній і зарубіжній науці. Стихійні спостереження людей знайшли віддзеркалення в мовленні: «традиція», «звичай» на мові багатьох народів означає «закон».

Посилення наукового інтересу до традиції як дуже складного і ще недосить вивченого явища, знайшло своє віддзеркалення у філософських, соціологічних, етнографічних, культурологічних й інших науках. Кожна з яких вивчає свої аспекти цієї проблеми:

- філософія вивчає загальні закономірності розвитку цього феномену, його структуру, функції, види і класифікації;
- соціологія намагається осмислити місце традицій в житті різних соціальних груп, роль традицій у формуванні громадської думки;
- етнографія, вивчаючи етногенез окремого народу, досліджує його традиції і звичаї, особливості побуту;
- культурологія, розглядає традиції як компонент культури, вивчає колорит і особливості традицій в різних культурах.

У сучасній науці немає єдиного підходу до визначення поняття «традиція». У філософській енциклопедії термін «традиція» розглядається як механізм відтворення соціальних інститутів і норм. На думку Д. Водзинського, «традиція – це міцно сталі, успадковані від попередніх поколінь форми поведінки людей, взаємостосунки або принципи, за якими розвивається загальнолюдська культура» [90, с. 225].

Одне з найповніших тлумачень традицій, на наш погляд, дає Д. Угринович, розглядаючи феномени суспільного життя, такі як свято, звичай, ритуал, обряд науковець відзначає, що вони ґрунтуються на чомусь загальному – традиції [85].

Так, Ю. Бромлей підкреслює, що не будь-який вид спадкоємності, не всі явища суспільного життя, беззастережно можуть бути віднесені до традиційних. До них відносяться лише ті явища суспільного життя, акумуляція яких здійснюється в суспільній свідомості. У всіх дефініціях традиції незмінно підкреслюється, що мається на увазі передавання звичаїв, переказів, норм поведінки, поглядів, уявлень, ідей, переконань тощо [15].

Кажучи про традицію, як феномені суспільних відносин, необхідно приділити увагу звичаю, оскільки звичай історично передує традиції. Звичай – це загально визнана норма поведінки, неофіційно «узаконена» владою масової звички, традиціями і громадською думкою і стихійно відтворюється діями безлічі людей. І. Суханов [79] приходять до висновку, що процес усвідомлення звичаю проходить в два етапи:

- розуміння призначення звичаю, процесі підтримки порядку життя, що склався, в збереженні якого зацікавлене суспільство;
- усвідомлення зв'язку між діями і тими духовними якостями, які цими діями формуються.

Звичаї виникли разом з людським суспільством. У первісному ладі взаємовідносини людей регулювалися певними неписаними законами і правилами поведінки. Ці норми і правила багато разів повторювалися і передавалися від покоління до покоління, склалися в закони – звичаї. Звичай виник в первісну епоху тому, що в суспільстві неподільно панували традиційні форми передавання досвіду. Це обумовлене, з одного боку, постійністю людського життя і діяльності, які змінювалися надзвичайно повільно, а з іншого боку – злиттям розумової і фізичної праці, не розмитістю духовної культури, «конкретністю» мислення первісної людини, її нездатністю відділяти норми і принципи діяльності від реального трудового процесу [79].

Сучасні дослідники традицій Д. Водзинський, І. Суханов відзначають, що, в ході історичного розвитку, сфера дії звичаю звужується, а сфера традиції стає ширшою. Аналіз літератури свідчить, що у вітчизняній науці немає єдиної думки про співвідношення понять «традиція» і «звичай». Науковці А. Блинчиков, Б. Цавкилов дійшли висновку про відсутність принципової різниці між поняттями «традиція» і «звичай». Тоді як В. Грязнов, В. Плахов, І. Суханов вважають, що між цими поняттями є істотні відмінності, які необхідно враховувати. Головний акцент науковці роблять на виховних можливостях звичаїв і традицій, їхній здатності до зміни і розповсюдження в суспільстві.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що в науці існує два основні підходи до визначення традиції. Перший підхід ґрунтується на тому, що традиція – це форми, способи передачі соціального досвіду від одного покоління до іншого. Другий підхід розглядає традицію як закон розвитку, регулювання, організації й інтеграції системи суспільних відносин.

Серед педагогів-дослідників, першою запропонувала свою класифікацію традицій С. Темурова [82]. Вона, проаналізувавши досвід сімейного виховання на прогресивних традиціях, впродовж тривалого історичного етапу, розділяє їх за характером ставлення до соціального прогресу на дві групи: прогресивні народні традиції; реакційно-релігійні традиції. Прогресивні традиції вона класифікує за формою вияву: на урочисто-святкові і буденні (повсякденні). Також, С. Темурова пропонує класифікацію традицій, що стосуються сфери сімейно-побутових відносин: турбота старших про молодших; традиція поваги до старших; традиція поваги до жінки; сімейна нарада. Дані традиції слугують підґрунтям морального виховання особистості.

Характеристика традиції як феномена суспільних відносин буде неповною, якщо не розглянути її структуру. Ці думки знайшли відображення в працях І. Суханова і О. Першиц, які виділяють наступні компоненти традиції:

- ланки ідеологічних суспільних відносин, не регульовані юридичними установами (етичні відносини є складовою звичаю і традиції);
- ідейний зміст ідеологічних відносин (політичні погляди, норми, принципи);
- духовні якості, прості і складні звички та ідеали.

Структурні елементи традицій і звичаїв відображають послідовність їхнього сприйняття молодим поколінням. На перших етапах затвердження традиції або звичаю останні можуть не мати обрядового забарвлення або вони можуть бути недостатньо розвиненими.

У своєму дослідженні В. Першиц в структурі традицій виділяє три рівні: ідея (уявлення), звичай (звичне правило поведінки) і обряд (символічне втілення звичаю). На наш погляд, таке бачення структури передбачає цілісне розуміння структури традицій, воно може бути поширене на традиції, існуючі у всіх видах суспільних відносин.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на функціональний аспект традицій. Найважливішою функцією традицій є забезпечення стійкості відносин, що змінюються і розвиваються, між людьми. Без стійкості не може бути розвитку і зміни, а значить без традиції не може бути розвитку і зміни суспільних відносин. У традиції суспільні відносини, що постійно змінюються, закріплюються, переходять з ефемерного в стійкий стан.

Функція соціалізації – її суть полягає у тому, що за допомогою традицій, в процесі свого онтогенетичного розвитку, індивід не тільки залучається до соціального досвіду, не тільки включається в систему суспільних відносин, але і формується як особистість. В процесі суб'єктивної інтеріоризації традиції привласнюються індивідом і стають особистим надбанням людини, її законом.

Системоутворююча функція, виявляється в здатності структурувати суспільні відносини, приводячи їх в певну систему. Традиція може виступати як соціальна норма, що має в своїй морфологічній структурі специфічну функціональну систему – диспозицію (програму, матрицю) і користується законами управління системами суспільних відносин.

Функція конструювання соціуму розглядається як закон, підстава, засіб формування соціальних спільнот. Слідуючи традиції, люди ідентифікуються (при всіх своїх індивідуальних відмінностях і особливостях), стають соціально причетними, залученими.

Культуроутворююча функція виступає як одна з найважливіших чинників формування соціокультурних явищ, з одного боку, забезпечуючи їх спадкоємність і безперервність в історії, з іншого надає їм історичного і регіонального забарвлення, неповторність, своєрідність. Як елемент культури традиції слугують об'єктами ціннісних відносин і, відповідно до цього, виконують функцію соціальних цінностей – або позитивних, або негативних – залежно від конкретної ситуації та історичних умов.

Інформаційна функція традиції є специфічною формою соціальної інформації, залучена до процесів соціального керування, виконує регулятивну та організуючу функцію. Разом із «змістовною» інтерпретацією, інформаційна функція традицій передбачає «інструментальну» інтерпретацію, оскільки традиція, є специфічним засобом накопичення, зберігання і передачі соціальної інформації. Інформація в найзагальнішому вигляді може бути представлена як досвід.

У традиції – особливому різновиді соціальних норм – інформація спресовується в компактну матрицю, і у такому вигляді може зберігатися століттями, утілюючи суспільну пам'ять. Завдяки кумулятивній здатності традиції, люди звільняються від необхідності будувати свої відносини, починаючи кожного разу наново.

Трансляція інформації традицією відрізняється певними особливостями. Вона не містить в собі ні речових, ні енергетичних елементів, і в цьому полягає важлива різниця між традицією і технічними засобами трансляції інформації, хоча в останніх можуть знайти втілення ті або інші традиції. Традиції як засіб трансляції інформації існують дуже тривалий час, і існуватимуть, поки існує саме людство. Впродовж історії змінюється лише зміст трансльованих відносин, з появою газет, журналів – традиція, як специфічний соціальний

«інструмент» передавання людського досвіду, ніби стає другорядною.

Традиції здатні виконувати функцію конструювання соціуму. Завдяки наявності традиції соціум самостверджується історично і регіонально, вони порушують життєву енергію людини, збільшують її активність. Ґрунтуючись на цьому положенні і враховуючи здатність традицій і звичаїв конструювати, організовувати і інтегрувати соціальні спільності, можна зробити висновок про їх синергетичну функцію.

Сучасний тип культури характеризується швидкими змінами, що відбуваються в процесі безперервної модернізації. Типова сім'я – «діти - батьки», третє покоління відсутнє. Авторитет старшого покоління не такий високий, як в традиційному суспільстві, в певній мірі виявлений конфлікт поколінь («батьки - діти»). Змінюється культурна дійсність, що кожного разу обумовлює нові параметри життєвого шляху нового покоління – одну з причин його існування.

Сучасне суспільство – анонімне, воно складається з незнайомих між собою людей, важлива відмінність його полягає у тому, що воно уніфіковане – індустріальне, універсально однакове. Специфічною межею сучасної культури є відчуження від людини, порушення комунікації, люди в такому суспільстві існують як відсторонені індивіди, клітинки гігантського суперорганізму.

Для обґрунтування теорії виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій мають значення концептуальні положення Л. Уайта, Е. Тайлора. Л. Уайт розглядає культуру як об'єктивну освіту, що не залежна від окремої людини і людського співтовариства, вона підкоряється внутрішній логіці розвитку.

У культурі, як організованій цілісній системі, він виділяє три підсистеми: технологічну, соціальну та ідеологічну. Технологічна підсистема характеризує взаємостосунки людини з природою; соціальна – включає суспільні відносини і відповідні їм типи поведінки; ідеологічна підсистема включає ідеї, вірування, традиції [57].

Основні положення культурологічного підходу полягають у тому, що люди поводяться так, а не інакше тому, що вони виховані на певних культурних традиціях. Поведінка народу, на його думку, визначається не фізичним типом і генетичним родом, а зовнішньою традицією.

Згідно положенням Б. Малиновського, будь-яка культура в ході свого розвитку виробляє певну стійку систему, де кожна частина цілого виконує свою функцію. Якщо знищити який-небудь елемент культури (заборонити шкідливу традицію або звичай, з нашої точки зору), то вся етнокультурна система, а значить і народ, що живе в ній, може бути схильним до деградації і загибелі. Він підкреслював, що традиція з біологічної точки зору, є форма колективної адаптації спільноти до її середовища. Знищте традицію і ви позбавите соціальний організм захисного покриву і приречете його на повільний, неминучий процес вимирання.

Американський учений М. Херськовіц розуміє культуру як психологічну реальність. Відповідно до цього він визначав культуру як суму поведінки і звичного способу мислення людей, що створюють це суспільство [42]. У кожній культурі він вбачав неповторну унікальну модель, визначену постійною традицією, яка виявляється у властивих кожному народу специфічних системах цінностей, часто незіставних з системами інших народів.

У дослідженнях у галузі літератури проблема традицій отримала своєрідний розвиток у працях О. Потебні [69], який вніс в її розробку багато новизни. Будучи теоретиком-лінгвістом, він засновував свої думки про фольклор і художню творчість на всебічній аналогії, проведеній між фольклором і мовою, в яких О. Потебня відзначав існування традицій. Вивчаючи міфи, прислів'я, приказки, він досліджував зміст традицій і звичаїв.

Таким чином, аналіз літератури свідчить, що дослідженням традицій у різний час займалися представники багатьох шкіл і напрямів. Наукові суперечки про суть і природу традицій тривають до теперішнього часу. У основі традиції лежить досвід того соціального колективу, який її має в своєму

розпорядженні. Соціальний досвід шляхом компресії спресовується в своєрідний код, «матрицю» і живе століттями.

Суть інтеграційного підходу до традицій полягає в наступному:

- традиція – багатофункціональний феномен, який може виконувати функцію інтеграції суспільних відносин в історико-генетичному аспекті;
- інститут традиції розвивається за інтегральними законами;
- вивчення традицій вимагає об'єднаних зусиль вчених різних наук, інтеграції знань, ідей, міркувань сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Кожна нація, народність має свої традиції, а кожна родина має бути причетною до своїх сімейних традицій. Традиції – це найстійкіші компоненти культури, що становлять її «каркас», мають нормативне і аксіологічне значення. Традиція – це спосіб зберігання культурних цінностей.

Спектр досліджень, спрямованих на вивчення процесу морального виховання дошкільників, вивчення особливостей засвоєння дітьми дошкільного віку норм, еталонів, правил поведінки в психолого-педагогічній літературі представлений надзвичайно широко. Цій проблемі присвячені дослідження Л. Артемової, А. Виноградової, Л. Князевої, Т. Єрофєєвої, Л. Лаврентьєвої, Т. Поніманської, Т. Пономаренко та інших.

Моральний розвиток дитини розуміється ними як процес засвоєння заданих суспільством зразків поведінки, в результаті якого ці зразки стають регулятором поведінки. При цьому моральність розглядається як система, що складається з моральних відносин, моральної свідомості і моральної діяльності. Дослідження ґрунтуються на двох основних позиціях: формулювання для дошкільників правил поведінки, взаємостосунків, в яких виявлені вимоги до дітей та створення умов для вправління дітей в цих правилах.

У вітчизняній науці існують теорії формування моральних якостей як своєрідного «сплаву» мотивів і способів поведінки, як прояв стійкого ставлення особистості, як синтез емоційного, раціонального і вольового

компонентів. Учені роблять висновок, що високий рівень вихованості має складнішу структуру моральних якостей особистості [27]. Це доводить положення про те, що в процесі формування моральної вихованості особистості моральні якості поповнюються складнішими компонентами її внутрішнього світу, що регулюють поведінку.

Науковці підходять з різних позицій до питання моральної вихованості. Одні дослідники пропонують визначати моральну вихованість за наявністю певного «набору» найістотніших моральних якостей особистості (чуйність, доброзичливість, взаємодопомога).

Такої позиції дотримуються Н. Болдирев, Н. Монахов, М. Шилова. Інші дослідники, суть процесу морального виховання, вбачають в поступовому включенні особистості в систему моральних відносин суспільства, кінцевим результатом яких є формування свідомого ставлення особистості до основних сфер соціальної дійсності і свого місця в ній. У зв'язку з цим моральна вихованість визначається ними як прояв ставлення особистості до навчання, праці, колективу (І. Марвенко, Б. Ліхачов, В. Яковлев).

Певні дослідники виходять з того, що моральне виховання має за мету формування стійких домінуючих моральних потреб, суспільно цінних мотивів діяльності і поведінки. Найістотнішою характеристикою особистості вважається спрямованість. Під спрямованістю розуміється система провідних і стійких мотивів поведінки. Моральна вихованість діагностується ними залежно від домінуючої – суспільної або індивідуальної спрямованості особистості (Т. Конникова, З. Васильєва).

Бондаревська О. [54] доводить, що аналіз моральної вихованості може бути здійснений на декількох рівнях, де один рівень аналізу не заперечує інший, а органічно вливається в нього. Кожен наступний ґрунтується на попередніх:

- на рівні розвитку моральних почуттів;
- основного ставлення особистості;
- стійких мотивів діяльності і поведінки;

- здібності до моральної регуляції поведінки;
- переконань морального світогляду особистості.

Серед багатьох видів ставлення, необхідно виділити ставлення дитини до інших людей, які накладають відбиток не тільки на процес морального розвитку, але і на психічний розвиток дитини. Система відносин «дорослий - дитина» в кожній конкретній виховній стратегії є підґрунтям, від якого, зрештою, залежить вся ефективність виховної роботи.

Шанобливе ставлення до близьких є однією з вимог моралі і розглядається педагогічною наукою як важливий показник моральної вихованості. У дошкільній педагогіці ставлення до навколишніх людей розглядається як один з показників моральної вихованості дошкільників. Такої позиції дотримуються Д. Бакиєва, В. Кондратова, В. Пушміна, Н. Степанова, М. Тимошенко та інші.

У нашому дослідженні шанобливе ставлення до сімейних традицій розглядається як моральна категорія, і, на наш погляд, є одним з компонентів моральної вихованості. У різні періоди історії підхід до виховання ставлення до сім'ї і сімейних традицій був неоднаковим, але у всі часи вченими наголошувалася важливість сімейних традицій у вихованні підростаючого покоління.

Видатні педагоги минулого істотну увагу приділяли вивченню педагогічних переконань народу і його педагогічного досвіду. Вони вважали, що сімейні традиції є елементом народної педагогіки і саме вони збагатчують науку про виховання, слугують її опорою і основою.

Чеський педагог Я. Коменський, на основі узагальнення досвіду домашнього виховання в трудових сім'ях, висунув і розробив ідею «материнської школи». Ця ідея має глибоко народну суть, оскільки в її основі лежить, зафіксований в традиції, народний досвід виховання дітей в сім'ї. Вивчаючи сімейні традиції, він переслідував мету підняти всі сім'ї до рівня кращих сімей, з найрозумнішим організованим вихованням. При обґрунтуванні принципу природовідповідності він також враховував досвід

традиційного сімейного виховання. Невипадково деякі правила дидактики наведені ним у вигляді народних афоризмів.

Педагогічні ідеї І. Песталоцці в головних творах «Як Гертруда вчить своїх дітей», «Книга для матерів», «Лінгарт і Гертруда» співзвучні основним положенням народної педагогіки і виступають результатом узагальнення педагогічних традицій селянської сім'ї.

На думку К. Ушинського, П. Лесгафта, елементи традиційної культури, механізми їх відтворення реалізуються переважно через сім'ю, сімейний побут, народні казки, ігри. К. Ушинський стверджував, що сімейний побут є єдиним вихователем народу. Особливе ставлення виявляв К. Ушинський до традицій. У своїх працях: «Людина як предмет виховання», «Рідне слово», «Дитячий світ» він говорив, що виховання не пройняте традицією не може виховати сильних характерів [87].

Великий педагог справедливо підкреслював нерозривний зв'язок мови і традиції. Особливу цінність для нашого дослідження представляють думки К. Ушинського про негативний вплив відриву «дитя» від «сімейства», оскільки дитина, що виховується поза сім'єю, позбавлена можливості повною мірою засвоїти сімейні традиції, що надалі може істотно ускладнити її особисте життя і життя оточуючих її людей.

Педагоги не були схильні ідеалізувати існуючі сімейні традиції і звичаї, відзначали деякі негативні їх риси: забобони і марновірства, грубість в спілкуванні з дітьми. У класичній педагогіці підкреслюється необхідність вивчення сім'ї, її традицій і звичаїв, що становлять основу морального виховання. При цьому обґрунтована активна роль дорослого в залученні дітей до скарбів української культури (рідна мова, усна народна творчість, сімейні традиції і звичаї).

Дані положення отримали свій розвиток в працях психологів. Так, П. Блонським [22] було розвинене положення про те, що знання особливостей природного життєвого середовища (сім'ї), національного колориту, основних елементів народної культури, традицій і звичаїв дозволяє уявити напрями і

зміст традиційного виховання, в межах якого відбувається органічний розвиток дітей, становлення соціотипової поведінки і збереження спадкоємності.

Величезне значення вихованню моральності на традиціях надавав А. Макаренко [61]. Збереження традицій педагог вважав надзвичайно важливим завданням. Його основні положення про виховання в сім'ї зводяться до наступного: необхідно якомога раніше залучати дитину до участі в справах сім'ї, щоб дитина відчувала себе членом сімейного колективу. А. Макаренко пише, що дитина повинна відповідати за господарство. Участь дитини в житті сім'ї, її справах, при правильному керівництві сприяє вихованню таких моральних якостей як відповідальність, дбайливість, ощадливість, повага до людей.

Важливі думки про спадкоємність і співпрацю поколінь містяться в працях Януша Корчака, який вважав, що щожна дитина – це перша ланка безсмертного ланцюга поколінь. Цілі покоління зростають, не знаючи безтурботного дитинства; бути дитиною дуже важко – і це позначається на моральному стані людей. Ті, у кого не було безтурботного дитинства, страждають все життя. Страх розпустити дітей, заклики бути з ними як умога суворішими призводять до зворотних результатів – уривається зв'язок між поколіннями, діти виходять з під контролю дорослих, діалог між старшим і молодшим стає неможливим.

Діти втрачають моральні орієнтири, стають некерованими. Все це треба розглядати як результат застосування каральної педагогіки, побудованої за принципом: «побажай, а якщо не виконає, то покарай». У центрі уваги не духовний бік виховання, а механічний, педагогіка зосереджена на проблемі покарань і безкарності, нагляду і бездоглядності.

Ці думки знайшли своє віддзеркалення в працях Ш. Амонашвілі. У своїх «Листах до дочки» він підкреслює, що гуманне виховання не означає, що потрібно постійно пестити і леліяти дітей. Гуманним вихованням буде таке виховання, коли поступово і наполегливо ми знайомимо дитину з світлими і

темними боками життя, добром і злом [3]. Ш. Амонашвілі вважає за необхідне розповідати дітям і про предків, інакше не можна виростити їх патріотами.

У сучасній літературі психолого-педагогічного характеру поняття «сімейні традиції» часто уживається як синонімічне таким поняттям як «традиції народного виховання», «батьківська педагогіка» тощо. Існуючі в педагогічній літературі тлумачення традиції мають багато загальних рис.

Дослідники Г. Годіна, Г. Волков, Л. Сулопарова, С. Темурова дотримуються наступного визначення: сімейні традиції – це сукупність звичаїв і норм поведінки, прийнятих в сім'ї, що передаються від старшого покоління до молодшого. Схожою з даним визначенням є позиція О. Белкіна [17], який визначає сімейну традицію як ритуальну форму передачі сімейного досвіду від старшого покоління до молодшого. Автор особливо підкреслює ритуальність традицій, наявність в них стійкого і послідовного порядку дій.

Так, Г. Волков [28] традиції вважає рушійними силами народного виховання або, інакше кажучи, чинниками народної педагогіки, разом із словом (думкою), справою (дією, діяльністю), природою, побутом, релігією, спілкуванням, прикладом. Ці чинники народної педагогіки «існують незалежно від нашої свідомості і волі». Сімейні традиції демонструють наскільки сильний вплив народної педагогіки в сімейному вихованні.

Отже, сімейна традиція – це духовний феномен, властивий свідомості членів сім'ї (роду), що включає норми і цінності, нерегламентовані юридичними постановами і мають статус сімейного закону, який регулює, інтегрує і організовує життя сім'ї.

Сімейні традиції – це неписані закони сімейного життя і виховання. Сім'я є мікрогрупою, найважливішим соціальним інститутом суспільства, який відповідає за фізичний і духовний розвиток людини, за відтворення певного способу життя. Вона має суттєвий вплив на особистість, що формується, жоден з суспільних соціальних інститутів не може порівнятися з нею в цьому.

Кожна сім'я – це неповторність мікросередовищних умов,

індивідуальності батьків, які накладають незгладимий відбиток на погляди, інтереси, увесь духовний світ дитини. У сім'ї відбувається первинна соціалізація дитини, тут вона спілкується з представниками різної статі і віку, до того ж близькими їй людьми. Тут формуються основи характеру людини, її ставлення до праці, моральних і культурних цінностей. Проте, сім'я не володіє вже тим впливом, на яку вона претендувала в попередню епоху.

Тут особистість сприймається як самостійна цінність, незалежно від особистих успіхів, що створює виключно сприятливі умови для подальшого розвитку. При довірчому спілкуванні в сім'ї немає необхідності в механізмі психологічного захисту. Сім'я володіє можливістю підказати напрям самоудосконалення, не викликаючи образи і неприязні.

Основний процес, що характеризує зміни структури сучасних сімей – це їх нуклеаризація, тобто збільшення сімей, що складаються з однієї шлюбної пари і дітей або без дітей (повні нуклеарні сім'ї).

Дослідження М. Лісіної [31] доводить, що сім'я має в своєму розпорядженні унікальні можливості, в порівнянні з іншими соціальними інститутами, для інтенсивного спілкування дитини з дорослими. У її праці підкреслюється, що спілкування завжди відбувається на емоційній основі. Для внутрішньосімейного спілкування характерне співпереживання.

Для розвитку морально-емоційної сфери воно є дуже важливим, оскільки робить людей чуйнішими. Домашня атмосфера споріднених і емоційних зв'язків, що характеризується близькістю вихователя і вихованця, визначає міцне і глибоке засвоєння дитиною моральних позицій батьків й інших дорослих в сім'ї, сприяє активному сприйняттю їх вимог і установок. У сім'ї створюються сприятливі умови для розвитку особистості дитини, її індивідуальності.

Патріархальна сім'я сьогодні кількісно скорочується й істотно перетворюється. Разом з тим, така сім'я демонструє життєздатність традицій (ухвалення найважливіших рішень чоловіком, жорстке закріплення сімейних ролей). Паростки нових відносин, частіше прокладають собі дорогу у сфері

особистих установок, ніж в актуальній поведінці. Наймасовіший тип шлюбної сім'ї складає дітоцентристська сім'я, де діти виступають як об'єднуючий початок, стрижень сім'ї.

У подружній сім'ї основна вісь відносин визначається не батьківством і спорідненістю, а підкреслюється неінституційний характер відносин чоловіка і дружини, рівноправність і симетричність обов'язків і привілеїв кожного з подружжя.

Важливою межею є перетворення відносин «батьки - діти»: на зміну фізичному «вирощуванню» і розвитку окремих моральних рис приходять неповчальне заохочення індивідуальних здібностей і таланту. За наявності в сім'ї позитивних емоційно-моральних взаємовідносин між старшим і молодшим поколінням батьків, дорослими й дітьми та дітьми між собою, у них формується позитивний досвід спілкування. У таких сім'ях кожен її член прагне в міру своїх педагогічних можливостей впливати на дитину.

В процесі нуклеаризації існують як позитивні, так і негативні моменти:

- молода сім'я отримує більше самостійності, а значить і відповідальності;
- сім'я без втручання «із зовні» вирішує свої проблеми, а значить, виникає менше конфліктів між «батьками» і «дітьми».

Разом з цим, процес нуклеаризації спричиняє руйнування зв'язків між поколіннями, відмову навіть від позитивних сімейних традицій. При роздільному житті втрачаються сімейні зв'язки, сімейні традиції і звичаї.

У багатопоколінній сім'ї живуть разом мати, батько, діти і представники старшого покоління бабусі і дідусі. Етнолог Г. Волков [28] відзначає, що однією з особливостей народного виховання є усвідомлення завершеності педагогічного циклу – факт явного існування, так званого, повного педагогічного циклу: кожна людина народжується чийось внуком і вмирає дідом.

У традиційній культурі виховання педагогічно повноцінне тільки у багатопоколінній сім'ї. Якщо ця сім'я дружна, то створюється можливість для

різнобічного спілкування і взаємовпливу, полегшений побут: старші допомагають у вихованні, в догляді за дітьми. Проте, навіть при хороших взаємостосунках в багатопоколінній сім'ї є свої труднощі.

Сучасні дослідники сім'ї стверджують, що молоді сім'ї більш стабільні, якщо подружжя проживає спільно з батьками [28]. Стабільність таких сімей забезпечується, не тільки матеріальною підтримкою молодих, але і наявністю своїх традицій, ціннісних орієнтацій, досвіду у вихованні дітей, що дуже важливо для молодих батьків. Можливе і протистояння традицій: одні традиції домінуватимуть, інші будуть «відкинуті» самим життям. Відбувається культурна, духовна, психологічна адаптація подружжя, усвідомлення себе як батьків, виникнення сімейних традицій.

Вивчаючи соціологічні і демографічні аспекти стабільності сім'ї, С. Голод відзначає, що в патріархальній сім'ї стабільність виявлялася, як правило, у відсутності зовнішніх конфліктів між членами сім'ї, малою кількістю розлучень і високим рівнем народжуваності. За відсутності досвіду виховання у молодих батьків, він компенсується досвідом старшого покоління, особливо бабусь, які тонше відчують потреби дітей, розуміють їх вікові особливості. Це позитивно впливає на ставлення до дитини в сім'ї: воно демократичніше, спокійніше, емоційно-позитивніше, «м'якше» [12].

У дружних багатопоколінних сім'ях спостерігається розподіл педагогічних сил. Іноді старші батьки, частіше бабусі, здійснюють догляд за дітьми, ведуть домашнє господарство, звільняючи молодих батьків від спілкування з дітьми. У інших сім'ях бабусі постійно грають з дітьми, тоді як батьки дитини, зайняті роботою або навчанням, беруть на себе значну частку домашніх справ.

Можна говорити про два аспекти суперечностей у формуванні моральності особистості в умовах сім'ї: «внутрішньопоколінних» і «міжпоколінних». Зміна вікових етапів змінює субординальне положення члена сім'ї в системі «вихователь - вихованець», а значить і його соціально-моральний статус. Другий аспект суперечностей більш глибокий, виходить за

межі суто сімейних відносин – зміна «поколінних обов'язків» і їх взаємодія, тому що кожне покоління несе в собі сучасні йому соціальні вимоги.

Моральне збагачення відносин в сім'ї, як закономірна проекція соціального розвитку суспільства, не завжди відбувається без колізій. Сталі оцінки і правила поведінки, етично осмислені як норми, скріплюються в сім'ї силою звичаїв (не випадково слово «етика» походить від грецького слова «звичай»). «Коректування» звичаю вимагає загальносімейних зусиль і може супроводжуватися подоланням суперечності між вихователями (батьками) і дітьми.

Соціально-етична культура сімейного виховання не автономна. Вона тісно пов'язана з культурою духовною, політичною, економічною, філософською, естетичною. У формуванні моральності особистості сім'я спирається на всі компоненти культури. Однією з проблем соціально-етичної культури сімейного виховання – є повнота і оперативність переводів, трансформація сім'єю соціальних потреб, завдань, установок в безпосередню практику домашніх етичних відносин, як коректується сімейна мораль, моральний клімат сім'ї.

Від світоглядних установок і етично-оцінних критеріїв, прийнятих в сім'ї, залежить які етичні нормативи вона вибирає, а які відсіває, які підсилює, а які ослабляє, здійснюючи свій колективний моральний вибір. Для дитини-дошкільника сім'я – це ціле суспільство, за нормами якого він судить про життя взагалі. Соціально-етична культура сім'ї попереджає обмеження, збіднення завдань тільки побутовою сферою (погляд на сім'ю тільки як на можливість регенерації, відновлення витрачених за день сил: їжа, комфорт, відпочинок, розвага).

Отже, ефективність морально-педагогічної дії досягається наявністю виховних традицій, такою організацією діяльності дитини, яка заснована на етично-педагогічному мисленні вихователя, що уміє у будь-який момент мислити образами дитини, передавати їй свій досвід і соціальні знання. Народна сімейна педагогіка, що виникла як мистецтво виховання, як практика,

відображає педагогічну культуру народних мас, вироблену тисячолітнім досвідом, що існує в народі до наших днів. Науковцями переконливо доведено, що сімейні традиції, збирають досвід сімейно-домашнього виховання.

1.2. Змістовні компоненти шанобливого ставлення до сімейних традицій старших дошкільників.

У дошкільній педагогіці є низка досліджень присвячених проблемі використання засобів народної педагогіки з метою виховання ціннісних якостей і властивостей особистості. Народну гру як засіб розвитку взаємостосунків між батьками і дітьми в сім'ї досліджувала Г. Гришина [14]. Вивченням сімейної етнопедагогіки займалися П. Пашаєва, Н. Булатова, Р. Бочарова. Проблема виховання інтересу до сімейної традиційної культури знайшла своє віддзеркалення в дисертації О. Бабунової.

У психолого-педагогічних дослідженнях відомих учених О. Запорожця, Л. Венгера, О. Леонтьєва, Н. Піддякова, О. Петровського встановлено, що соціальна орієнтація дітей у суспільно-історичному досвіді починається із становлення такої соціально-етичної цінності, як розуміння образу сім'ї, розвиток здатності розуміти почуття близьких і рідних. На думку Є. Аркіна [8], розуміння образу сім'ї полегшується завдяки тому, що в ній діти не «вчаться жити, а живуть».

Проблема залучення особистості до традицій сім'ї розглядалася в працях Л. Загик, В. Іванової, Н. Виноградової, Т. Маркової, О. Зверєвої, в яких наведені різні трактування процесу засвоєння дошкільниками сімейних традицій, як частини загальнонародної, національної культури:

- організація взаємодії дітей із старшими в сім'ї (Т. Маркова, З. Тищенко);
- ознайомлення дошкільників з традиційними святами, залучення дітей до домашнього господарства (Н. Виноградова, Л. Загик, І. Хомякова, Н. Стародубова);

- визнання особливої ролі батьківського авторитету, моралі внутрішньосімейного спілкування, способу життя, стилю внутрішньосімейних відносин (В. Іванова, Л. Таланова, О. Зверева, Т. Репіна);
- важливість організації спільної роботи з батьками, спрямованої на виховання у дітей морально-вольових, гуманних, громадських якостей (Н. Виноградова, Л. Загик, І. Хомякова, Н. Стародубова);
- висвітлення питань, пов'язаних з вихованням реалістичних уявлень про природу, соціальне життя, розвиток пізнавальних інтересів дітей в сім'ї (Н. Виноградова, С. Козлова, Т. Кулікова, Л. Островська);
- застосування в сімейному вихованні творів народної творчості, мистецтва, народних традицій (Л. Вавилова, Д. Дзінтаре).

У педагогічних дослідженнях Н. Виноградової, Л. Загик, Т. Маркової простежується думка про необхідність залучення дітей до сімейних традицій за умови тісної співпраці закладу дошкільної освіти і сім'ї. Проблема традицій є провідною при вивченні становлення сімейного виховання.

На думку учених І. Кона, О. Мудрика, сім'я виступає одним з інститутів соціалізації людини. Дослідження традиційного виховання дітей в сім'ї автори пропонують розглядати ґрунтуючись на загальній програмі, що дозволить систематизувати традиційні форми виховання у різних народів. У працях І. Кона чітко простежується думка про неприпустимість ідеалізації сімейного традиційного виховання і разом з тим автором наголошуються позитивні боки сімейної народної педагогіки.

У працях Г. Годіної, Л. Загик, Т. Маркової, Т. Кулікової наголошується, що традиції і звичаї займають важливе місце серед чинників, що впливають на процес виховання і формування особистості дошкільника в сім'ї, і є значущими компонентами соціально-педагогічного середовища. Дослідники підкреслюють, що виховна значущість сімейних традицій полягає у тому, що завдяки своїй постійній повторюваності вони поступово переймаються всіма членами сім'ї як обов'язкові норми спільного життя. Діти, включені в систему традицій, виховуються непомітно для самих себе, саме в цьому їх виховна дія.

Дитина засвоює практику моральних вчинків, не помічаючи, що хтось займається її вихованням.

Відомий учений Б. Ліхачов [32] в своїй педагогічній праці «Прості істини виховання» особливо підкреслює стабілізуючу функцію сімейних традицій. Наявність системи традицій стабілізує сім'ю, організовує життя всіх її членів, сприяючи розвитку спілкування між дітьми і батьками.

Аналізуючи дані філософських, етнографічних і психолого-педагогічних досліджень можна виділити наступні особливості традиційного сімейного виховання:

- ретельна підготовка підростаючого покоління до сімейного життя;
- здійснення диференційованого підходу до виховання: дівчаткам давали обов'язковий мінімум знань з домоведення, хлопчик повинен оволодіти цілим переліком трудових умінь і навичок, оскільки він в майбутньому годувальник;
- шанування старших і дбайливе ставлення до молодших, збереження спадкоємності поколінь;
- шанування батьків, поважне ставлення до їх досвіду;
- раннє залучення дітей до праці, усвідомлення нерозривності процесів морального і трудового виховання.

Отже, сімейні традиції, виконують свої основні функції: фіксування позитивних сімейних стосунків, спрямування, упорядкування і інтегрування їх, виконання найважливішої ролі у формуванні гармонійних сімейних стосунків. Виховуючи шанобливе ставлення до сімейних традицій, відбувається формування шанобливого ставлення до членів родини, рідних, близьких людей. Поступово система сімейних законів, що засвоюється, починає детермінувати поведінку дитини, роблячи її моральною за умови, якщо традиції сім'ї прогресивні і позитивні.

В результаті суб'єктивної інтеріоризації традиції привласнюються індивідом і стають його особистим законом. Сімейними традиціями стають загальнолюдські норми і цінності, приломлені через призму сім'ї, полегшують

для дитини процес їх сприйняття і засвоєння.

У кожній конкретній сім'ї система традицій є зведенням неписаних законів родини, домашнього права, якого, на відміну від юридичного, дотримуються усі члени сім'ї добровільно, без втручання «із зовні», воно не так швидко може змінюватися. Необхідність виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій викликана зміною соціальної ситуації розвитку сучасної сім'ї і дитини. Сьогодні джерелом знань, умінь і навичок є інституалізована система виховання і навчання.

У сучасній сім'ї третє покоління, як правило, відсутнє. Авторитет старшого покоління не такий високий, як в традиційному суспільстві, певною мірою виражений конфлікт поколінь («батьки - діти»). Якщо раніше, соціалізуючись в традиційній сім'ї, дитина природним чином вбирала в себе норми і цінності сім'ї, то в сучасний період розвитку суспільства і сім'ї, в процесі соціалізації індивіда, беруть участь паралельно інші інститути (заклад дошкільної освіти, школа тощо), а також засоби масової інформації, телебачення, вулиця.

Отже, виникає необхідність спеціальної роботи, що орієнтує підростаюче покоління на традиційні цінності сім'ї, які допоможуть нівелювати деструктивну дію негативних моментів в соціалізації і вихованні. Реалізація такого підходу можлива при розумінні дорослим змісту структурних компонентів шанобливого ставлення старших дошкільників до сімейних традицій (див. рис. 1.1).

Визначаючи, суть шанобливого ставлення старших дошкільників до сімейних традицій виходимо з методологічних положень філософії про роль традицій в розвитку культури і особистості (Ю. Бромлей, В. Плахов, І. Суханов, Д. Водзинський, Л. Коган), про формування особистості в системі суспільних відносин, в яких розвиваються якості особистості (Л. Виготський, Л. Божович, Я. Коломинський, Д. Паригін, Л. Рубінштейн, І. Харламов).

У своїй праці І. Харламов поняття «ставлення» трактує як вияв певних зв'язків, які встановлюються між особистістю і іншими людьми, а також

різними боками навколишнього світу, вони зачіпають сферу потреб, знань, переконань, вчинків і вольових проявів дитини, що позначаються на її поведінці і розвитку.

Рис. 1.1. Структурні компоненти шанобливого ставлення старших дошкільників до сімейних традицій.

Ставлення до традиції розуміється як ставлення людини до духовних цінностей. На думку Л. Архангельського [10], цінність – це предмети, явища і їх властивості, які потрібні (необхідні, корисні, приємні) людям певного суспільства і окремої особистості, як засоби задоволення їхніх потреб та інтересів, а також норм та ідеалів. Отже, цінністю для особистості може бути як явище зовнішнього світу (предмет, річ, вчинок) так і факт думки (ідея, образ, мета).

Визначення структури ставлення здійснено в дослідженнях О. Бодальова, Я. Коломинського, Д. Паригіна, С. Рубінштейна. Автори виділяють три основні компоненти ставлення:

- гностичний (когнітивний або інформаційний);
- афектний (емоційний, емотивний);
- поведінковий (практичний).

Під *шанобливим ставленням старших дошкільників до сімейних*

традиції розуміємо спрямованість мислення дитини на історію сім'ї і її традиції, активне залучення її до системи традицій, наявність соціальних емоцій, що сприяють виникненню бажання розвивати і продовжувати сімейні традиції.

Процес виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій включає три компоненти: когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінковий.

При цьому когнітивний (інформаційно-змістовий компонент) виступатиме як система засвоєних особистістю, на рівні переконань, соціальних знань – понять, правил, норм, оцінок, цінностей. Емоційно-мотиваційний компонент – особисте значення, яке поєднується зі ставленням. Поведінково-діяльнісний компонент – сукупність узагальнених прийомів пізнавальної діяльності. Це прийоми фактичного і оцінного аналізу ситуацій і явищ, актуалізації особистих цінностей, цілепокладання (процесу вибору і постановки цілей, втручання в життєві ситуації), а також вибору способів дії з метою перетворення початкових ситуацій в бажання, корекції намічених цілей і способів поведінки.

Нами розроблені критерії, показники і рівні вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій у дошкільників. Категорія «ставлення до сімейних традицій» є функціональною єдністю трьох компонентів: когнітивного (пізнавального), емоційно-мотиваційного і поведінково-діяльнісного (див. таблиці 1.1 та 1.2).

Таблиця 1.1.

Критерії і показники вихованості шанобливого ставлення старших дошкільників до сімейних традицій.

Критерії	Показники
Повнота уявлень	Знати родовід, мати уявлення про спорідненість. Оперувати поняттями «рід», «рідня», «родовід», «родове дерево», «прабабуся», «прадідусь» тощо. Усвідомлено

	<p>ставитися до сімейних реліквій, як пам'яті про близьких. Знати норми сімейного етикету в спілкуванні із старшими (вітатися при зустрічі, прощатися, поступатися місцем, не підвищувати голос). Знати способи прояву поваги до батьків (допомога, турбота, сюрпризні моменти). Мати уявлення про працю дорослих, про значення праці для оточуючих, про етичну суть праці.</p> <p>Знати основні правила сімейної моралі: не можна один одного кривдити, принижувати, брати без дозволу чужі речі, не користуватися тільки результатами чужої праці; необхідно піклуватися один про одного, допомагати, захищати, ввічливо спілкуватися один з одним, переконувати, доводити почату справу до кінця; усвідомлювати ідею єдності, цілісності сім'ї. Знати основні сімейні свята, їх історію, мету проведення.</p>
Сформованість емоційних проявів.	<p>Здатність переживати почуття гордості за свою сім'ю, рід, причетність до роду, його традицій. Відчувати позитивні емоції стосовно сімейних реліквій. Уважно ставитися до старших, помічати відтінки настрою, проявляти турботу, співчувати. Відчувати позитивні емоції при спілкуванні із старшими. Прагнути створювати у них гарний настрій.</p> <p>Переживати радість від спілкування з батьками, співчувати, співпереживати, помічати зміни в настрої.</p> <p>Переживати почуття гордості за свою працю і працю оточуючих, радість від виконаної роботи. Бути причетним до традицій сім'ї. Відчувати по відношенню до близьких співчуття, співпереживання, уміти співрадіти. Створювати радісний настрій у членів сім'ї.</p>
Активність у	Уміти складати свій родовід. Дбайливо ставитися до

вирішенні ситуацій.	сімейних реліквій. Дотримуватися норм і правил сімейної моралі при спілкуванні із старшими, прислухатися до порад людей похилого віку, цінувати їх життєвий досвід, мудрість. Дотримуватися норм і правил спілкування з батьками (вітатися, прощатися). Надання посильної допомоги, з бажанням виконувати доручення батьків. Виконувати доручення дорослих. Допомагати дорослим в організації, оформленні сімейного свята (Дня народження, ювілею), уміти приготувати близьким подарунки, сюрпризи, привітання.
---------------------	---

Таблиця 1.2

Рівні вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку.

Рівні	Показники
Високий	Наявність повних уявлень про спорідненість, вільне оперування поняттями «рід», «рідня», «сім'я», «прабабуся». Знання способів прояву шанобливого ставлення до предків. Усвідомлення моральної суті дбайливого ставлення до реліквій як пам'яті про предків. Знання норм і правил сімейного етикету в спілкуванні із старшими (вітати при зустрічі, прощатися, поступатися місцем), уважно ставитися до старших. Повні, усвідомлені уявлення про працю близьких, наявність знань про значення їх праці для сім'ї і оточуючих. Знання про основні сімейні свята, історію їх проведення. Емоційно розказувати про близьких, приводити конкретні факти з їх життя, звертати увагу на моральні якості близьких, переживати почуття гордості за свою

	<p>сім'ю, рід, їх традиції. Стійке прагнення підтримувати емоційно теплі відносини з близькими, співчувати, співпереживати. Помічати зміни в настрої близьких, адекватно на них реагувати.</p> <p>Присутність стійкого почуття гордості за свою працю і працю близьких. Уміння створювати емоційно-позитивну атмосферу свята, підтримувати радісний настрій близьких.</p> <p>Виявляти повагу до пам'яті предків, спільно з батьками брати участь в сімейних святах. Дотримуватися традицій і звичаїв, надавати посильну допомогу дорослим. Виконувати постійні обов'язки при веденні домашнього господарства. Активно допомагати дорослим в організації сімейного свята, уміти приготувати дорослим подарунки.</p>
Середній	<p>Ситуативні уявлення про спорідненість, родовід. Спостерігається недостатньо чітка диференціація понять «рід», «рідня», «сім'я». Розповіді про близьких непослідовні, відомості про їх біографію фрагментарні, уривчасті. Виникають труднощі при диференціації сімейних реліквій. Виділення сімейних реліквій серед інших предметів домашнього побуту відбувається випадково, за зовнішніми ознаками (незвичність форми, кольори), не усвідомлювати значення сімейних реліквій.</p> <p>Знання про традиції і звичаї недостатньо усвідомлені.</p> <p>Відносно повні уявлення про працю близьких, їх професію, про значення праці для сім'ї і оточуючих.</p> <p>Часткові уявлення про сімейні свята, особливості проведення, значення свят в житті сім'ї. Ситуативна</p>

	<p>емоційність розповіді про близьких, відсутність чіткої орієнтації в розповіді на моральні якості, нестійке почуття причетності до сімейних традицій. Недостатня яскравість емоційних проявів при сприйнятті сімейних реліквій, не сформованість оцінних думок.</p> <p>Поводитися з сімейними реліквіями акуратно, спостерігається нестійкість в дотриманні традицій, присутня залежність поведінки від зовнішніх дій. Наявність недостатньої активності в наданні допомоги дорослим в організації сімейного свята.</p>
Низький	<p>Фрагментарність, уривчастість уявлень про спорідненість, родовід, виникнення труднощів при диференціації понять «рід», «рідня», «сім'я». Уявлення про сімейні реліквії відсутні, немає усвідомленої необхідності дбайливого ставлення до сімейних реліквій. Недостатня сформованість уявлень про сімейну мораль, в реальній поведінці не слідують сімейним традиціям. Уявлення про трудові традиції сім'ї недостатньо усвідомленні, фрагментарні. Не усвідомлюють значення проведення сімейних свят.</p> <p>Емоційна бідність розповідей про близьких, відсутність орієнтації на моральні якості, недостатня емоційна причетність до сімейних традицій. Слабко виявлені емоційні прояви при сприйнятті сімейних реліквій. Не завжди виявляється участь, співпереживання по відношенню до близьких. Слабко виражене почуття гордості за працю близьких, трудові традиції сім'ї.</p> <p>Не володіють способами складання родоводу. Порушують основні правила сімейної етики. Надають</p>

	<p>допомогу дорослим залежно від настрою. Беруть недостатньо активну участь в організації свята, виступають в ролі одержувача подарунків.</p>
--	---

Висновки до розділу 1.

Таким чином, узагальнюючи дані психолого-педагогічних досліджень з проблеми значення сімейних традицій в моральному вихованні особистості можна зробити наступні висновки.

Сімейна традиція – це духовний феномен, властивий членам сім'ї, роду, до складу якого входять норми і цінності, не регламентовані юридичними постановами, а мають статус сімейного закону, який регулює, інтегрує і організовує життя сім'ї. Сімейні традиції – це неписані закони сімейного життя і виховання. Сімейні традиції мають аксіологічне і нормативне значення, виконують важливу роль в моральному розвитку дошкільника.

Необхідність виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій викликана зміною соціальної ситуації розвитку суспільства, сім'ї і дитини (утворення ціннісно-нормативного вакууму, зниження авторитету старшого покоління, забуття сімейних традицій).

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО СІМЕЙНИХ ТРАДИЦІЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Діагностика рівнів вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій у дошкільників.

Експериментальна робота виконувалася на базі закладів дошкільної освіти № 76, 56 Департаменту освіти Маріупольської міської ради в Донецькій області. В експерименті брали участь 46 дітей, експериментальна (ЕГ) 24 дитини, контрольна група (КГ) - 22 дитини старшого дошкільного віку.

Дослідження проблеми вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку здійснювалося поетапно. На першому етапі були висунуті завдання: з'ясувати стан вирішення проблеми в практиці закладів дошкільної освіти; вивчити педагогічну позицію педагогів ЗДО, щодо процесу виховання шанобливого ставлення до традицій сім'ї.

В ході першого етапу були використані методи індивідуальної бесіди і анкетування вихователів. Другий етап передбачав вирішення наступних завдань: дослідити ставлення батьків до феномена «традиція»; вивчити традиційні заняття сім'ї; визначити педагогічні позиції батьків, щодо питання морального виховання дошкільників; виявити типи сімей залежно від ставлення до сімейних традицій, їх погляди на процес виховання шанобливого ставлення до традицій сім'ї.

Для вирішення цих завдань був застосований комплекс методів: анкетування, інтерв'ювання, індивідуальні бесіди з батьками. Комплексне використання різних діагностичних методів наукового дослідження забезпечувало об'єктивність і достовірність інформації. Дані анкетування, інтерв'ювання доповнювали практичні завдання «Склади свій родовід», педагогічне спостереження тощо.

В ході третього етапу вивчалися рівні вихованості когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів шанобливого ставлення до сімейних традицій у старших дошкільників. В ході експерименту використовувалися методи: індивідуальні бесіди, інтерв'ювання, аналіз дитячих малюнків, розповіді дошкільників про себе, про сім'ю, ігри-завдання, спостереження за ігровою діяльністю дітей.

З метою з'ясування стану вирішеності проблеми в практиці ЗДО і педагогічної позиції педагогів, щодо означеної проблеми виховання ставлення до традицій сім'ї, був застосований метод індивідуальної бесіди. У них брали участь 20 педагогів закладів дошкільної освіти (вихователі, методисти, завідувачі).

Питання бесіди:

1. Чи потрібно в закладі дошкільної освіти виховувати у дітей шанобливе ставлення до сімейних традицій?
2. Чи проводите Ви роботу в цьому напрямі?
3. Чи обговорювалося питання виховання шанобливого ставлення до традицій сім'ї на педагогічних радах?

Результати індивідуальних бесід із педагогами дозволили констатувати наступне: вони висловили думку про те, що в сучасних умовах розвитку суспільства є необхідність в проведенні роботи спрямованої на виховання у дітей шанобливого ставлення до сімейних традицій. Приклади відповідей респондентів: «Звичайно, зараз потрібно виховувати у дітей повагу до сім'ї, її історії, традицій. Педагоги нашого дитячого садка прагнуть встановлювати тісні контакти з сім'єю, співпрацювати...».

Подібні відповіді були одержані від 44% опитаних, 56% респондентів відзначили, що вихованням шанобливого ставлення до сімейних традицій повинен займатися не тільки заклад дошкільної освіти, а й сім'я. Типові відповіді респондентів: «... виховувати ставлення до традицій сім'ї потрібно, перш за все, в сім'ї. Сім'я найближче знаходиться до дитини», «... сімейні традиції у всіх сімей різні, і тому педагогу дуже складно зорієнтуватися,

виявити, які є в сім'ї традиції, цінний педагогічний досвід у вихованні. Багато традицій, на мій погляд, не заслуговують того, щоб їх поважали, я маю на увазі традиції, які негативно впливають на дитину».

На запитання бесіди чи «Проводите Ви роботу з батьками в цьому напрямі?» ми одержали такі відповіді: «... взагалі, ми тісно співпрацюємо з сім'єю, але спеціальної роботи в цьому напрямі не проводили, робота з сім'єю по вивченню сімейних традицій, звичаїв ще не планувалася. Хоча в практиці роботи нашого закладу часто звучить слово «традиція», ми відзначаємо з дітьми традиційні календарні свята за народним календарем».

Відповіді учасників бесіди на запитання « Чи обговорювалося питання виховання шанобливого ставлення до традицій сім'ї на педагогічних радах, батьківських зборах?» дозволили констатувати, що спеціально питання сімейних традицій, їх педагогічних можливостей в процесі морального виховання і виховання взагалі не було тематикою батьківських зборів або педагогічних рад.

Інша частина респондентів відзначала, що хоча спеціальної педагогічної ради або батьківських зборів на тему традицій сім'ї вони не проводили, але, розглядаючи питання сімейного виховання, співпраці закладу дошкільної освіти і сім'ї, побіжно торкалися цього питання.

Обробка результатів бесіди дала можливість констатувати, що педагоги усвідомлюють важливість проблеми вивчення сімейних традицій, виховання шанобливого ставлення до них, але в реальній практиці роботи закладу дошкільної освіти цей напрям не одержав належного розвитку. Одна з причин, на наш погляд, полягає в незнанні методики вивчення сімейних традицій, виявлення їх педагогічного потенціалу. Недостатня популяризація педагогічної літератури також негативно впливає на стан роботи з вивчення сімейних традицій і виховання до них позитивного ставлення.

З метою з'ясування уявлень вихователів про сімейні традиції, їх педагогічної позиції, щодо проблеми виховання шанобливого ставлення до них нами було проведено анкетування вихователів.

Питання анкети:

1. Що таке сімейна традиція?
2. Яку роботу з дітьми Ви проводите з виховання шанобливого ставлення до традицій сім'ї?
3. Які методи роботи з дітьми Ви використовуєте в цьому напрямі?
4. Які умови, необхідно створювати, щоб процес виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій був успішнішим?
5. Чи потрібна спеціально організована робота, спрямована на виховання у дітей шанобливого ставлення до традицій сім'ї?

Аналіз результатів анкетування з першого питання засвідчив, що під сімейними традиціями вихователі розуміють:

- сімейні свята. Типові відповіді: «сімейні традиції – це вшанування іменинника й інші свята», «традиція – це урочисті випадки життя, свята», «сімейні традиції – це всі свята, які вшановуються в сім'ї»;
- традиція – це відпочинок. Характерні відповіді: «Це відпочинок всією сім'єю на природі», «сімейна традиція – це відпустка використана з користю, щоб по-справжньому, активно відпочити», «традиція – це звична відпустка, вихідні дні»;
- традиція – це сталий устрій життя сім'ї. Приклади відповідей: «сімейна традиція – це життєвий устрій, що склався...», «традиції сім'ї – це особливий устрій життя, який існує тривалий час»;
- традиція – це моральний принцип. Приклади: «сімейні традиції – це загальні принципи життя сім'ї», «сімейні традиції – це принципи життя сім'ї, яких дотримуються всі члени сім'ї»;
- традиція укріплює сім'ю. Типові відповіді вихователів цієї групи: «традиція – це те, що укріплює сім'ю»; «люди збираються разом і вирішують невідкладні проблеми», «традиція – це те, чим живе сім'я, що її укріплює і зближує всіх членів сім'ї», «традиція – це важливий момент, коли відкладаються всі особисті справи і всі збираються разом. Це як «святий» день

або «святий» момент».

На друге запитання анкети «Яку роботу, спрямовану на виховання шанобливого ставлення сімейних традицій з дітьми, батьками Ви проводите?» були одержані наступні відповіді: «... дитячий садок і сім'я відзначають разом традиційні свята.

Наприклад, новорічне свято ми традиційно проводимо з батьками дітей, запрошуємо гостей. Восьме березня ми прагнемо в нашій групі проводити як сімейне свято. Запрошуємо мам, бабусь. Діти готують своїми руками подарунки», «...у нас в групі є список з датами народження батьків, і ми дитині наперед пропонуємо підготувати подарунки, сюрпризи батькам».

Відповіді респондентів свідчать про те, що вихователі не до кінця усвідомлюють необхідність виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій, робота, що проводиться ними, носить епізодичний непослідовний характер. Вони відзначають разом з батьками і дітьми свята, проводять дні іменинників в групах, спільно займаються приготуванням подарунків.

Аналіз відповідей вихователів на третє запитання анкети «Які методи роботи з дітьми Ви використовуєте в процесі виховання шанобливого ставлення до традицій сім'ї?» говорять про те, що педагоги періодично проводять з дітьми етичні бесіди (індивідуальні і групові), в яких частково торкаються питань сімейних традицій.

Колективні бесіди вихователів, найчастіше, є запланованими, а індивідуальні – вихователі проводять за потребою, залежно від конкретної ситуації. Таким чином, методи роботи, в основному, однотипні, вихователі обмежуються використанням індивідуальних і колективних бесід, що не забезпечує ефективності роботи з виховання шанобливого ставлення до традицій сім'ї.

Результати відповідей вихователів на четверте питання «Яких умов необхідно дотримувати в роботі з дітьми, щоб процес виховання шанобливого ставлення до традицій сім'ї був успішнішим?» свідчать, що основною умовою вихователі вважають тісну співпрацю ЗДО і сім'ї. Приклади відповідей

«...необхідно, щоб виховання шанобливого ставлення до традицій сім'ї відбувалось паралельно в дитячому садку і сім'ї. Без батьків, їх допомоги, нічого не досягти», «...батьки самі повинні розуміти і усвідомлювати, що в сім'ї потрібно виховувати повагу і до традицій, і до один одного», «вихователі повинні знати, як вивчати традиції, мати методики...», «нам важко в тому, як планувати таку роботу, як досліджувати сімейні традиції, яку роботу потрібно провести з батьками...».

Анкетування вихователів засвідчило, що у багатьох з них виникають складнощі у встановленні довірчо-ділового контакту з батьками, що ускладнює вивчення сімейних традицій і виховання ставлення до них. На думку вихователів, підвищити ефективність роботи допоможуть засоби наочної агітації, тобто батьківські куточки: «Можна через батьківські куточки дати батькам знання про те, як вивчати родовід сім'ї, її традиції».

Результати відповідей на п'яте питання анкети чи «Потрібна спеціальна організація роботи у ЗДО, спрямована на виховання шанобливого ставлення до традицій сім'ї?» свідчать про те, що частина опитаних вважає, що дитячий садок, вихователі повинні сприяти цьому процесу, але головним чином, ця робота повинна здійснюватися сім'єю.

Іншу групу склали вихователі, які вважають, що в ЗДО потрібно проводити спеціальну роботу з дітьми, показати їм значущість знань з історії сім'ї, роду, знання традицій і звичаїв. Типові відповіді вихователів цієї групи: «...діти повинні знати традиції й історію сім'ї, щоб брати з них найцінніше, що було дбайливо збережене нашими предками», «... потрібно вести спеціальну роботу з батьками і з дітьми, спрямовану на вивчення сімейних традицій».

З метою визначення наявності у зацікавленості у проблемі виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дошкільників, був використаний метод інтерв'ювання (Додаток А). Результати дозволили виділити три групи педагогів:

- до першого рівня були віднесені 16% вихователів. Цю групу склали педагоги, які, відзначали, що вони займаються вивченням сімейних традицій.

При вирішенні педагогічних завдань, вони прагнуть орієнтуватися на історію, сімейні традиції. Вихователі даної групи усвідомлюють виховний потенціал сімейних традицій. У практиці роботи вони намагаються здійснити порівняльний аналіз методів сучасного виховання і традиційного. Педагоги, віднесені нами до першого рівня, вважають, що традиції мають позитивну дію на процес морального розвитку дитини.

- до другого рівня ми віднесли 22% вихователів. Цю групу склали педагоги, які, в цілому, мають позитивне ставлення до сімейних традицій. Найбільш сформованим є пізнавальний компонент, але в реальній практиці роботи ці знання застосовуються фрагментарно, непослідовно. Вихователі цієї групи відзначали, що частково вивчають сімейні традиції, але це вивчення, як правило, носить безсистемний, непослідовний характер. При рішенні виховних завдань вони іноді намагаються враховувати сімейні традиції, історичні відомості.

- до третього рівня було віднесено 62% вихователів. Ці вихователі характеризувалися низьким рівнем сформованості інтересу до сімейних традицій. Вони зізнавалися, що не займаються вивченням сімейних традицій. Вони стверджують, що при вирішенні виховних завдань прагнуть орієнтуватися на сучасні досягнення педагогічної науки. Вихователі цієї групи недооцінюють виховний потенціал сімейних традицій.

Таким чином, підсумки анкетування працівників ЗДО показують, що в практичній діяльності спеціальна робота, спрямована на вивчення сімейних традицій відсутня. На батьківських зборах ця тема побіжно розглядалася в процесі бесід з батьками про етику внутрішньо сімейного спілкування, спосіб життя сім'ї.

Фрагментарно робота здійснюється в ході індивідуальних і колективних бесід з дітьми, щодо необхідності виховання навичок культурної поведінки. Педагоги ЗДО не володіють методикою вивчення сімейних традицій. Позитивним моментом є наявність у них інтересу до проблеми; частина педагогів виділяє необхідні умови для здійснення виховання шанобливого

ставлення до сімейних традицій.

З метою виявлення наявності сімейних традицій і ставлення батьків до них, а також уточнення педагогічної позиції батьків, щодо морального виховання дітей, нами була запропонована анкета (Додаток Б), всі питання якої ми умовно розділили на три групи. Перша група питань була спрямована на розкриття ставлення батьків до феномена традиції взагалі і ставлення до сімейних традицій зокрема. Аналізуючи відповіді цієї групи ми встановили наступне: значення слова «традиція» батьки розуміють по-різному, а саме як свято, відпочинок, звичай, ритуал, етичний принцип, «те, що об'єднує сім'ю».

93 % респондентів сказали, що такий феномен як традиція повинен існувати в сучасному житті. Найбільш компетентні в цьому питанні батьки додавали: «потрібні, щоб далі йшов розвиток культури», «старе не можна забувати», «нове – це добре забуте старе, тому традиції потрібні в сучасний момент», «традиції – це продовження нації», «вони допомагають передати дітям досвід старших».

Хранителями сімейних традицій, були названі представники старшого покоління: «традиції перейшли до нас від бабусь і дідусів, їх можна назвати хранителями», «бабуся і дідусь зберігають традиції», «мені здається, що в нашій сім'ї традицій дотримується бабуся, вона не любить, коли ми відступаємо від них». 19% респондентів назвали хранителями традицій себе або інших членів сім'ї: «хранителем традицій я б назвала чоловіка, він у нас дуже консервативних поглядів», «я б сказала не хранителем традицій, а організатором. Це залежить від обставин. Може бути чоловік, я або діти».

Ставлення батьків до сімейних традицій дозволило виявити питання: «Чи потрібно дотримуватися сімейних традицій?». Питання було закритого характеру, із запропонованих варіантів відповіді потрібно було вибрати той, який відповідає позиції респондента. 44% батьків вибрали відповідь: «так, і ми їх дотримуємося». 48% виказали думку, що іноді можна відступити від традиції, і вони відступають. Вибір третього варіанту відповіді: «я вільний від традиції і в житті керуюся лише особистим знанням, досвідом» говорить про

прагнення не орієнтуватися на досвід старшого покоління. Цю відповідь вибрали 8% батьків.

Проаналізувавши відповіді батьків на запитання: «Які традиції існують у Вашій сім'ї», ми з'ясували, що 82% сімей прагнуть зберегти в сім'ї традицію особливого ставлення до старших. 12% батьків не відзначили наявності даної традиції. 76% батьків сказали, що вони не займаються вивченням свого родоводу, в переліку існуючих в сім'ї традицій була відмічена тільки у 24% респондентів. Відповіді респондентів говорять про те, що в сім'ях існує традиція збиратися разом, так 21% батьків сказали, що вони завжди збираються всією родиною разом.

54% батьків привели приклади речей, які вони зберігають як пам'ять про минуле. Сімейними реліквіями були названі наступні предмети: «фотографії», «старовинні книги у нас є», «іграшки дітей бережемо», «вітальні листівки і листи». 23% батьків зазначили, що регулярно в кінці тижня в їх сім'ї проводиться сімейна рада, на якій всі члени сім'ї, включаючи дітей, підводять підсумки тижня, планують майбутні сімейні справи.

69% батьків в представленій анкеті відзначили традицію дбайливого ставлення до молодших, що говорить про те, що молодші члени сім'ї знаходяться на особливому положенні в сім'ї, є об'єктом загальної уваги і турботи. Аналіз результатів відповідей на запитання про повагу до жінки в сім'ї дозволяє констатувати, що члени сім'ї прагнуть дотримуватися цієї традиції, прийнятої як бажаної норми в суспільстві.

На запитання анкети: «Як давно існують Ваші сімейні традиції?» багато батьків відповідають, що їх сімейні традиції існують з моменту утворення сім'ї. Так відповіли 45% опитаних: «з початку утворення сім'ї існують сімейні традиції», «як тільки утворюється нова сімейна пара, так і складаються її традиції», «з часу створення нашої сім'ї», «всі традиції в нашій сім'ї існують з різного часу, деякі традиції існують з моменту утворення сім'ї, інші традиції відносно молоді». 55% респондентів заявили, що багато їх сімейних традицій перейшли до них від їх батьків, бабусь і дідусів.

На запитання анкети: «Як впливають сімейні традиції на виховання Вашої дитини?» батьки дали наступні відповіді: «мені здається, що традиції допомагають дитині влитися в життя суспільства, сім'ї і знайти своє місце в житті, пізнати закони людського життя», «сімейні традиції сильно впливають на дитину, оскільки від дітей часто можна чути в розмові з друзями: «А ось у нас удома...».

Отже, аналіз існуючих в сім'ї традицій, а також занять свідчить про те, що існують різні традиції, які заглиблюються своїм корінням в історію, але є і сучасні традиції в сімейному вихованні, частково зберігаються традиційні для сім'ї види діяльності; батьки відзначають сприятливий вплив сімейних традицій на формування особистості дитини, при цьому особливу роль традиції вони вбачають у формуванні моральних якостей особистості: «традиції виховують дух», «вчать законам життя», «формують звички». Таким чином, сімейні традиційні захоплення формують атмосферу творчості, впливають на виховання моральної свідомості, почуттів і поведінки. Важливим показником сприятливого психологічного клімату є прагнення членів сім'ї проводити вільний час разом, наявність різноманітних традицій.

На етапі вивчення рівнів вихованості шанобливого ставлення до традицій сім'ї у дітей старшого дошкільного віку було проведено діагностику наявного рівня вихованості когнітивного, емоційно-мотиваційного і поведінково-діяльнісного компонентів шанобливого ставлення до сімейних традицій.

Дослідження здійснювалося за допомогою спеціально підібраних діагностичних методик: індивідуальних бесід з дітьми, проєктивного інтерв'ю, аналізу дитячих малюнків, ігор-завдань, розповідей дітей, спостереження за ігровою діяльністю, спілкуванням дошкільників.

За допомогою індивідуальних бесід з дітьми було виявлено:

- розуміння дошкільниками значення слова «сім'я» («Що означає слово сім'я?»);
- визначення уявлень дошкільників про голову сім'ї («Хто у вашій сім'ї

головний? Чому? Хто все вирішує? Хто повинен бути найголовнішим в сім'ї?»);

- уявлення дошкільників про сімейні традиції («Чи є у вашій сім'ї закони, яких дотримуються всі члени сім'ї? Які? Назви їх.»);

- уявлення дошкільників про традиційні сімейні свята і захоплення членів сім'ї («Як у вашій сім'ї святкують день народження? Які у вашій сім'ї бувають свята?»);

- знання дошкільників про родовід і сімейні реліквії («Що означає слово «родичі»? Розкажи про когось із своїх родичів. Чи є у вашій сім'ї пам'ятні, дорогі для вас речі, які зберігаються як пам'ять про когось?»).

В результаті аналізу відповідей, отриманих у ході індивідуальних бесід з дітьми, було встановлено, що слово «сім'я» для дітей шостого року життя має різне значення:

- сім'я – це «батьки» (12% дітей), підкреслюється обов'язкова наявність матері і батька. Навіть діти з неповних сімей говорять, що «сім'я – це тато і мама», «сім'я – це батьки». Дошкільники з таким розумінням слова «сім'я» іноді забувають зарахувати себе до сім'ї і роблять це тільки після нагадування вихователя;

- сім'я – це коли живуть в одному будинку дружно і радісно (9% дітей). Діти підкреслюють згуртованість сімейного колективу, наявність сприятливого психологічного клімату;

- сім'я – це співтовариство членів (79% дітей). «Сім'я – це, коли живуть тато, мама і син».

Дані бесіди дозволили визначити, що у дітей шостого року життя з'являється розуміння слова «сім'я». Знаходить підтвердження положення про те, що в образі сім'ї домінує особистий життєвий досвід дитини, який ґрунтується на характері сімейних відносин. Це дозволяє припустити, що в умовах закладу дошкільної освіти, за наявності програми, можна сформулювати розуміння значення слова «сім'я» у дітей старшого дошкільного віку.

Грунтуючись на положенні про те, що психологічний клімат сім'ї є єдністю інструментальних і експресивних функцій, в бесіді була зроблена спроба, виявити уявлення дошкільників про забезпечення сім'ї матеріальними засобами існування і підтримку емоційних відносин. Вихователь пропонував дітям змоделювати ситуації, наприклад: «До кого ти звернешся з проханням, щоб тобі купили нову іграшку?», «Кому ти покажеш свій малюнок?».

Характеристика відповідей дітей дозволила дійти висновків, що для 2/3 дітей мати є емоційно ближче, оскільки вона підтримує емоційно позитивний фон відносин в сім'ї. У ситуації «Кому ти покажеш свій малюнок?» дошкільники відповідали: «Мамі, вона завжди дивиться, що я намалював». Мамі покажуть свій малюнок 89% дітей. 6% дітей покажуть свій малюнок брату або сестрі і 5% покажуть свій малюнок татові. Рішення ситуації з покупкою іграшки також підтвердило довірливий зв'язок дітей з матір'ю, її пріоритет в сімейних справах.

Вивчення диференціації дітьми материнських і батьківських обов'язків передбачало включення питань, що з'ясовують знання розподілених функцій в сім'ї. Результати бесід дали можливість констатувати, що на рівні життєвого досвіду дошкільники мають чіткі уявлення про розподіл праці. 71% дітей розподіляють працю на чоловічу і жіночу.

Аналіз відповідей дітей показує, що мати займає вельми активну позицію у виконанні домашніх обов'язків, а батько виступає в ролі її помічника: «Тато допомагає мамі нести сумки, коли вони важкі». Трудові обов'язки батьків в сучасній сім'ї обмежені. Ці положення знаходять своє підтвердження і в ході проведення методики «Батькові і мамині картинки» (Додаток В).

Аналізуючи вибір дітей, можна констатувати наступне: 54% дітей для тата склали такий набір предметів: «газета, телевізор, диван, крісло, молоток, цвяхи». На питання вихователя: «Чому газета – це батькова картинка?» діти давали відповіді: «тато завжди у нас читає газети», «телевізор – батькова картинка, він по ньому футбол дивиться...». 34% дошкільників набір

«батькових» картинок доповнили ще картинками «пилосос» і «м'ясорубка».

Набір «маминих» картинок складався з наступних предметів: «каструля, пилосос, тарілки, м'ясорубка, сумка з продуктами». Дошкільники так пояснювали свій вибір: «сумка з продуктами – це мамина картинка. Мама з роботи приходиться і щось купує», «каструля і тарілка – це мамина картинка, вона обід готує і посуд миє», «каструля, тарілка, голка з ниткою, пилосос, м'ясорубка...., а чому у Вас маминих картинок більше намальовано?»

Таким чином, узагальнюючи результати методики «Батькові і мамині картинки» можна зробити висновок про те, що в сім'ях не завжди існує справедливий розподіл обов'язків, у дітей є уявлення про статеву диференціацію праці.

Таким чином, в ході індивідуальних бесід з дітьми було виявлено певне неспівпадіння між ідеальними уявленнями дітей, про голову сім'ї і фактичним розумінням того, хто реально приймає рішення в сім'ї. Таке неспівпадіння, на наш погляд, можна пояснити тим, що, з одного боку, в сім'ях жінки традиційно прагнуть зберегти і підтримати авторитет батька.

Вивчення уявлень дошкільників про традиції і звичаї родини (сімейні закони і правила) визначалося за допомогою наступних питань: «Чи є у Вашій сім'ї закони, яких дотримуються всі члени сім'ї? Які? Назви їх», «Для чого потрібні сімейні закони? Що може трапитися з сім'єю, якщо не дотримуватись законів сім'ї?» У випадку, якщо дошкільникам важко було відповісти на перше питання, їм задавалося наступне питання: «Як ставляться у Вашій сім'ї до близьких?».

Дошкільники, віднесені нами до високого рівня знань про закони сімейного життя, давали докладний їх перелік. Наприклад, діти говорили: «Потрібно допомагати мамі і татові, слухатися їх, не можна сваритися, треба жити дружно», «Потрібно поважати старших, допомагати». 19% дошкільників були віднесені нами до високого рівня знань про закони, правила (традиції, звичаї) сімейного життя. Під сімейними законами вони розуміють такі норми: не «кричати», не «шуміти», не «балуватися».

Необхідними законами сімейного життя діти вважають і називають етичні норми, дотримання яких дозволяє зберегти сімейну єдність і цілісність сім'ї. У сім'ї не «можна одбурювати один одного», не «можна брати речі без дозволу, якщо вони не твої», «потрібно піклуватися один про одного», «допомагати татові і мамі».

На питання: «Для чого потрібно дотримуватися сімейних законів? Що може трапитися з сім'єю, якщо не дотримуватися сімейних законів?» дошкільники відповідали таким чином: «Якщо в сім'ї не буде законів, то всі голосно кричатимуть, битимуться, одурюватимуть», «Якби не було законів в сім'ї, то тато, мама, діти одбурювали б один одного і не допомагали», «Вони б недружньо жили, сварилися щодня».

Вивчення сімейних традицій ґрунтується на знанні родоводу. З метою з'ясування уявлень дошкільників про родовід були використані питання (Додаток В).

Результати бесіди показали, що під словом «родичі» діти розуміють: співтовариство кровно-рідних людей («Це мої рідні. Це мама, тато, бабуся», «Родичі – це моя мама, тому що вона мене народила»); просте співтовариство членів, діти перераховують всіх членів сім'ї («Родичі – це тато, мама, я, брат, бабуся, тітка Оля», «Це мама, братик, тато»).

За результатами проведеної бесіди, було виділено три рівні знань дошкільників про рідних. До першого рівня було віднесено 10% дітей, які мають повні уявлення про спорідненість. Дошкільники, віднесені нами до високого рівня, вільно оперували словами «родичі», «близькі», «прабабуся», «прадідусь» тощо. Діти з бажанням розповідали про своїх родичів, наводили конкретні факти з життя близьких, указували місце їх проживання, професію, виділяли моральні якості. Дошкільники цієї групи легко складають низхідний родовід, включають до нього представників старшого покоління. Розказують про своїх прабабусь і прадідусів так: «У мене були і прабабуся, і прадідусь. У нас є їхні фотографії, де дідусь у військовій формі сфотографувався».

Діти, віднесені до другого рівня (середнього), склали 56% опитаних.

Вони мали відносно повні уявлення про рідство і родовід. Дошкільники, за допомогою запитань вихователя, могли усно скласти низхідний родовід своєї сім'ї, включали в нього своїх братів і сестер, батьків, бабусь і дідусів. Дошкільники цієї групи недостатньо чітко диференціюють значення прикметників «рідний», «двоюрідний» і іменників «бабуся» і «прабабуся». Іноді діти доповнювали перелік своїх родичів короткими відомостями їх біографії.

Дослідження показало, що діти, віднесені до третього рівня (низького), не розуміють значення слів «рідня», «родичі», плутають значення слів «рідний», «двоюрідний», «прабабуся», «прадідусь». Таких дітей виявилось 34% від всіх опитаних. Перше запитання бесіди: «Чи є у тебе родичі (рідні)?» викликало у них труднощі, діти могли до родичів віднести сусідів, знайомих, з якими батьки часто спілкуються.

Для визначення рівнів уявлень дошкільників про сімейні реліквії використовували наступні методи: бесіди з дітьми, проєктивна методика (Додаток В). відповідаючи на запитання бесіди: «Чи є у Вашій сім'ї пам'ятні, дорогі для Вас речі, які зберігаються як пам'ять про когось?» основна частина дітей констатувала відсутність таких або були названі іграшки, предмети, які мають високу матеріальну цінність. Після бесіди з дітьми, залежно від ставлення до сімейних реліквій, умовно було виділено чотири групи дітей.

Перша група – 7% дітей – високий рівень. До цієї групи віднесені діти, які знають про існування в їхній сім'ї сімейних реліквій і дбайливо до них ставляться.

Друга група – 10% дітей – середній рівень. Для дітей цієї групи характерне оберігання тільки тих речей, на які указували дорослі, дитина виділяє з навколишнього світу старовинні речі-реліквії, але це виділення відбувається за зовнішніми ознаками (незвичність форми, яскравість кольору). Дитину захоплює ефект новизни, якщо раніше вона не була знайома з цим предметом, але не розуміє їх пам'ятного і морально-історичного значення для членів родини.

Третя група – 48% дітей з низьким рівнем уявлень про сімейні реліквії мають фрагментарні знання. До старовинних, пам'ятних речей діти відносяться з цікавістю, але не усвідомлюють моральної цінності таких речей. Четверта група - 35% опитаних не підозрюють про існування сімейних реліквій, не виділяють їх з навколишнього наочного світу.

Для того, щоб з'ясувати, що розуміють діти під словами «день народження», «іменинник», визначити колорит і особливості проведення цього сімейного свята, ставлення дітей до подарунка, дізнатися про традиційне блюдо, участь дорослих і дітей в проведенні свята, визначити вплив сімейного свята на згуртованість сімейного колективу використовували метод бесіди (Додаток В).

Аналіз відповідей дітей на запитання: «Що таке день народження?» дає можливість констатувати, що уявлення і думки дітей старшого дошкільного віку про значення слів «день народження» різні:

- 13% дітей зв'язують значення цього поняття із словами «народження», «поява на світ». Характерні відповіді дітей: «Цього дня людина народилася», «День народження – це коли дитина народилася»;
- 38% опитаних значення слів «день народження» пов'язують з віком, дорослішанням. Типові відповіді дітей: «День народження – це коли людині виповнюється шість або сім років, і вона підростає», «День народження – це коли дівчинці або хлопчику скільки років виповнилося»;
- 30% дітей відповідають, що день народження - це свято. «День народження – це коли тобі всі дарують подарунки і сюрпризи роблять», «День народження – це коли приходять гості, і свято настає»;
- 19% дітей, пояснюючи значення слів «день народження», включають в свої думки дві характеристики: «вік» і «свято». Діти цієї групи, звичайно, відповідають так: «день народження – це свято. Це у когось день народження і йому виповнюється шість років»;
- 28% дітей указують число і місяць свого народження: «двадцять

восьмого серпня у мене день народження.

Узагальнюючи результати індивідуальних бесід з дітьми можна визначити, що у дітей шостого року життя смислове значення понять «день народження», «сімейне свято» потребує уточнення. Необхідно дати дітям знання про способи привітання іменинника, пояснити, що вітати людину з днем народження – це значить проявити до нього повагу, зробити людині приємно, важливо пам'ятати дату народження родичів, щоб вчасно привітати їх. Недостатньо сформованими виявилися знання дітей про день народження як про сімейне свято, під час якого всі родичі спілкуються, веселяться, співають пісні, танцюють і не забувають про іменинника, заради якого вони всі зібралися.

Сформованість емоційно-мотиваційного компоненту шанобливого ставлення старших дошкільників до сімейних традицій досліджувалася за допомогою методу аналізу ситуації, зображеної на картинці (Додаток В). Аналіз відповідей дітей засвідчив, що вони можуть визначити настрій, емоційні переживання людини. Зразки відповідей дітей: «На цій картинці всі радіють, що прийшли гості. Прийшли бабусі і внуки на день народження, і вона усміхається». Картинку «Гості спізнюються» діти коментували так: «Бабуся сумує. Їй сумно тому, що ніхто не прийшов», «Бабусі сумно, що гості не йдуть». Частина дітей спробувала виправдати гостей: «Напевно, автобуси погано ходять», «Гості подарунок ще не купили».

Таким чином, дані проведеної методики свідчать про те, що діти здатні зрозуміти не тільки емоційний стан іншої людини, але й сюжет зображений на малюнку. Дошкільники усвідомлюють необхідність дотримання традиції святкувати день народження в сім'ї і виявляють емоційно негативне ставлення до «гостей», які спізнюються, не приходять зовсім, тобто порушують традицію.

З метою виявлення розуміння дітьми суті сімейного свята дітям було запропоновано зобразити його (намалювати). Теми малюнків могли варіюватися залежно від бажання дітей, було запропоновано малювати за

такими темами: «Мій день народження», «День народження мами», «День народження тата» (Додаток В).

Аналіз результатів дитячої діяльності дозволив виділити певні атрибути сімейного свята, а також частково діагностувати згуртованість сімейного колективу і деякі особливості проведення дня народження в сім'ї. Більшість дітей (89%) в своїх роботах зобразили святковий стіл, сервірований різним столовим приладдям, пригощаннями.

Основними атрибутами сімейного свята діти зображали: торти - 71%, квіти - 55%, повітряні кулі - 22%, подарунок на день народження - 27%. Подарунок імениннику, як правило, був ретельно, детально промальований. 5% дітей зобразили на своїх малюнках тільки святковий стіл, без присутності людей.

27% зобразили на дні народження всіх членів сім'ї і гостей, 22% намалювали себе і маму в святковому одязі, 33% зобразили себе і святковий стіл, 95% дітей зобразили свій день народження і лише 5% - день народження інших членів сім'ї.

Сімейне свято практично на всіх малюнках зображено яскравими кольорами, незалежно від композиційної побудови і тематичного змісту. Переважаючими в роботах були червоні, зелені, жовті кольори, що додає роботам радісний настрій, відчуття свята. У всіх малюнках відсутній чорний, сірий кольори, за винятком дрібних деталей (ремінь, туплі, волосся).

До високого рівня знань законів, правил (традицій, звичаїв) сімейного життя нами були віднесені 19% дошкільників. Під сімейними законами вони розуміють не тільки компоненти слухняності і дотримання зовнішніх норм: не «кричати», не «шуміти», не «балуватися», але і сімейні традиції, що забезпечують емоційно-позитивний клімат, зміцнюють сім'ю. Необхідними законами сімейного життя діти вважають моральні норми, дотримання яких дозволяє зберегти сімейну єдність і цілісність родини.

До середнього рівня уявлень про сімейні традиції (когнітивний компонент) віднесено 57% дітей. Дошкільники мали відносно повні уявлення

про рідство. Розповіді про близьких відрізнялися фрагментарністю, уривчастістю, виникали ускладнення при диференціації сімейних реліквій, усвідомленні морального значення дбайливого ставлення до них. Знання про традиції і звичаї недостатньо усвідомлені.

В ході констатувального експерименту 24% дітей були віднесені до низького рівня сформованості уявлень про сімейні традиції. Несформованими були уявлення про рідство, родовід, відсутні уявлення про необхідність дбайливого ставлення до сімейних реліквій.

26% дітей мали високий рівень сформованості емоційно-мотиваційного компоненту шанобливого ставлення до сімейних традицій, що виявляється у наявності емоційної чуйності по відношенню до близьких, в умінні співчувати їм, співпереживати, в стійкому прагненні підтримувати емоційно теплі відносини з близькими, у наявності почуття гордості за свою сім'ю, її традиції.

65% дітей були віднесені нами до середнього рівня сформованості емоційно-мотиваційного компоненту. Спостерігалася недостатня сформованість емоційних проявів, що виявляється в емоційній бідності розповідей про близьких, відсутності чіткої орієнтації на моральні якості людини.

У 9% дошкільників спостерігалася не сформованість здатності емоційно відгукуватися на явища навколишнього життя, слабо виявлене почуття гордості за свою сім'ю, її традиції.

9% дошкільників мали високий рівень сформованості поведінково-діяльнісного компоненту шанобливого ставлення до сімейних традицій. Їх поведінка обумовлена сімейними традиціями, що перетворюються на персональну звичку. Присутня відповідність між уявленнями про сімейні традиції і реальним їх дотриманням в поведінці і діяльності.

39 % дітей були віднесені до середнього рівня сформованості поведінково-діяльнісного компоненту, для них була характерна нестійкість в дотриманні традицій сімейної моралі, присутня залежність поведінки від зовнішніх дій.

52% дошкільників характеризувалися не сформованістю поведінково-діяльнісного компоненту, що виявлялося в пасивності при вирішенні проблемних ситуацій на реальному і вербальному рівнях, відсутністю обумовленості поведінки сімейними традиціями.

Результати, отримані в ході аналізу даних констатувального експерименту, представлені в таблиці 2.1, з якої видно, що до високого рівня було віднесено 16,7% дітей ЕГ, 22,7% дітей КГ, до середнього рівня – 37,5% дітей ЕГ, 31,9% КГ, до низького - 45,8% ЕГ, 45,4% КГ.

Таблиця 2.1

Рівні вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку.

Рівні \ Групи	Експериментальна група (24 дітей)	Контрольна група (22 дітей)
Високий	16,7% (4 дітей)	22,7% (5 дітей)
Середній	37,5% (10 дітей)	31,9% (7 дітей)
Низький	45,8% (11 дітей)	45,4 % (10 дітей)

Результати свідчать, що когнітивний і емоційно-мотиваційний компоненти шанобливого ставлення до сімейних традицій мають вищий рівень сформованості у дошкільників, тоді як сформованість поведінково-діяльнісного компоненту виявлена слабкіше. Це свідчить про те, що дошкільники не завжди наявні знання про сімейні традиції переносять в реальну поведінку. Дотримання традицій дошкільниками, у певних випадках, залежить від характеру самої традиції.

Сімейні традиції, які мають святково-обрядовий характер, дотримуються з бажанням, в них помітна стійкість, активність, дієвість поведінкового компоненту, а також яскраво виявлений емоційно-мотиваційний компонент шанобливого ставлення до них. Такі традиції порушують позитивну енергію в дитині, збільшують її активність, мають величезну емоційно-стимулюючу дію.

Отримати додаткову інформацію про умови морального виховання дітей в сім'ї, психологічний клімат, відносини батьків і дітей дозволив тест «Малюнок сім'ї» (Додаток Д).

В результаті аналізу дитячих малюнків було встановлено, що найчисленнішу групу склали малюнки із зображенням себе і когось з членів сім'ї, але не всієї сім'ї - 53%. З них 15% склали малюнки, де присутня мама і дитина (автор малюнка). До цієї ж групи відносяться малюнки дітей, які намалювали себе, тата і інших членів сім'ї, але на них відсутня мама – таких малюнків 8%.

7% дітей не зобразили своїх братів і сестер, пояснюючи це так: «Ми пішли гуляти, а Кирило на іншій вулиці», «Ми йдемо в гості, а брат Ілля - у бабусі». 17% дітей зобразили себе без батьків, але з бабусями, дідусями і іншими родичами. 20% дітей представили свою сім'ю у вигляді власного зображення в оточенні предметів, іграшок. Діти так коментували свої малюнки: «Тато і мама на кухні», «Тато з мамою в місті», «Тато з мамою ще не прийшли додому» тощо.

18% від всіх робіт склали малюнки дітей, які створили цілісний образ своєї сім'ї і намалювали сім'ю у повному складі. «Це ми всі на прогулянці. Це - мама, це - тато, це - я», «Ми всі разом їдемо на машині, тато за кермом, я - на першому сидінні». Значний відсоток склали роботи, в яких, намалювавши когось з членів сім'ї, діти «забували» намалювати себе - 12%. Діти так розказували про свій малюнок: «У машині тато, а мене немає, я ще з садка не прийшов».

Наступним критерієм аналізу робіт дітей було розташування фігур щодо дитини (ближче до дитини або далі від неї). Поряд діти малюють себе з тими членами сім'ї, до кого відчують найбільшу прихильність. Поряд з мамою себе намалювали 30% дітей, 13% - з татом, 10% - з бабусею, 10% - з братами і сестрами. 38% склали малюнки, де діти намалювали себе на значній відстані від всіх членів сім'ї, сюди ж входять малюнки, де діти зобразили тільки себе.

2.2. Реалізація педагогічних умов виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку.

У ході формувального експерименту здійснювалась робота з дітьми старшого дошкільного віку, педагогічним колективом ЗДО і батьками. Основні принципи побудови формувального експерименту:

- єдність моральних знань, почуттів, поведінки;
- принцип активності особистості;
- принцип індивідуалізації особистості;
- принцип емоційної насиченості розвивального середовища.

Необхідними умовами, що забезпечують ефективність процесу виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій були:

- врахування особливостей розвитку дітей старшого дошкільного віку;
- інтеграційний підхід до виховання шанобливого ставлення дітей до сімейних традицій;
- орієнтацію батьків, педагогів на виховний потенціал сімейних традицій і необхідність організації цілеспрямованої роботи з виховання шанобливого ставлення до них.

Процес виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей дошкільного віку здійснювався в певній послідовності:

- ознайомлення з родоводом; орієнтація на сімейні традиції;
- збагачення особистого досвіду, що включає формування основних компонентів цього ставлення;
- реалізація накопиченого дитиною досвіду в поведінці, діяльності;
- діагностика рівня сформованості шанобливого ставлення до сімейних традицій.

В ході дослідження здійснювалася актуалізація сімейних традицій, під якою розумівся перехід соціальних норм, що склалися, із стану «спокою» в стан «руху», з потенційних в діючі структури. У моделюванні формувального

експерименту основу склали наступні сімейні традиції (сімейні закони, засади):

1. Шанувати пам'ять предків. Вивчати родовід сім'ї, історію, традиції і звичаї, пам'ятати заповіді. Ретроспективні розповіді членів сім'ї про своє дитинство, минуле.

2. Поважати старших. Дотримуватися правил поведінки в спілкуванні із старшими, піклуватися про них, допомагати. Шанобливо ставитися до їх досвіду і знань. Проведення сімейних нарад, приділення уваги людям похилого віку.

3. Поважати батьків. Проявляти слухняність, турботу. Дотримуватися правил поведінки в спілкуванні з ними.

4. Піклуватися про молодших. Знати особливості малюків, піклуватися про них, надавати допомогу.

5. Жити дружно. Спільні ігри, подорожі, сімейна гостинність, випуск сімейної газети тощо.

6. Традиційні сімейні свята (дні народження, ювілеї тощо).

7. Традиційні заняття членів сім'ї (плетіння, вишивка тощо).

Для актуалізації традицій необхідна суб'єктивна діяльність людей. Вона виступала неодмінною умовою актуалізації традицій, а саме:

1. Актуалізація сімейних традицій через наочне середовище (оформлення сімейного куточка «Наша сім'я», виготовлення сімейних календарів, газет)

2. Організація спільної діяльності педагога і дошкільників (соціальні вправи, дидактичні ігри, читання художньої літератури, моделювання родоводу, розповіді педагога і дітей про близьких, розгляд альбомів).

3. Самостійна діяльність дітей («Сімейна хроніка» – розповіді дітей про близьких; «Портретна галерея» – виготовлення сімейних колажів, пам'ятних подарунків, вітальних листівок, запрошень).

Завдання, спрямоване на виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій вирішувалися в процесі організації циклу спеціальних занять під

загальною назвою «Сімейні традиції», а також в повсякденній вільній діяльності дітей. Особливу роль відіграло розвивальне і виховне середовище. Вихователям груп було запропоновано оформити сімейні куточки, доступні для розгляду дітьми.

Куточки «Наша сім'я», «У сімейному колі» містили в собі цікаву інформацію про життя сімей. У сімейному куточку були родинні фотографії, що ілюструють домашню працю, відпочинок, сімейне свято тощо. Інформація в куточках постійно оновлювалася, доповнювалася новими фотографіями. Батькам пропонувалося приносити декілька фотографій, сімейні фотоальбоми для розгляду з дітьми.

Оформлення «Домашнього календаря» сприяло актуалізації сімейних традицій через наочне середовище. Календар надав допомогу вихователям при ознайомленні з темою «Час» і закріплював уявлення дітей про традиційний розпорядок життя сім'ї. Він складався з декількох тематичних листків, символізуючих різні частини доби: «ранок», «день», «вечір», «ніч».

Перший листок календаря «Ранок» демонстрував, як сім'я прокидається, виконує гігієнічні процедури, снідає і дружно відправляється на вулицю: діти – в дитячий садок, батьки – на роботу. У всіх гарний настрій.

Другий листок «День» показував, чим зайняті члени родини в денний проміжок часу. Діти в дитячому садочку (займаються, грають, обідають, сплять), а батьки – працюють кожен на своєму робочому місці.

Третій листок «Вечір». Цей листок сімейного календаря демонструє, що батьки повертаються з роботи, забирають з дитячого садка дітей і відправляються додому. Удома діти не тільки займається цікавими справами, але і допомагають дорослим, діляться враженнями про день.

Четвертий листок «Ніч» ілюстрований малюнками, які показують нічний час доби, дітей і батьків, які відпочивають.

«Домашній календар» закріплював уявлення про те, що в сім'ї жити потрібно дружно, допомагати один одному, поважати старших. Розгляд дітьми «Домашнього календаря» сприяв актуалізації традиції шанобливого

ставлення до старших. Діти порівнювали зображені в «Домашньому календарі» картинки з сюжетами свого життя в сім'ї. Відповіді дітей: Ганна О.: «Ми теж удома дружно все робимо, і разом відпочивати їздимо», Марина Р.: «Ми з Кирилом татові і мамі допомагаємо: я посуд мию сама, а Кирило з татом машину ремонтує. Бабусю ми слухаємо як в «Календарі».

В процесі спільної діяльності вихователя і дітей відбувалося передавання певних нових відомостей, закріплення і уточнення раніше отриманих уявлень про сім'ю, сімейні традиції і захоплення. Спільна діяльність відповідала пізнавальним потребам дитини, враховувала їхні бажання.

Спільна діяльність педагога і дітей з виготовлення макетів будинків «Будинок, в якому ми живемо» і «Старовинний будинок» закріплювала уявлення дітей про те, що потрібно любити свій будинок, який є сімейним вогнищем, що приносить людям не тільки затишок, комфорт, але і щастя.

Вихователь спільно з дітьми виготовив два макети. Питання дітей до вихователя: «Хто житиме в старовинній хаті? З якого дерева ми будуватимемо? У якому будинку тепліше?». Вихователь не давав дітям готової відповіді і пропонував подумати над тим, хто житиме в старовинному будинку. Практично 2/3 дітей вирішили, що в старовинному будинку житимуть «їх дідуся і бабусі» або «прадідуся і прабабусі». Приклади відповідей дітей: «У старовинній хаті житиме старенька бабуся. Раніше всі люди жили в дерев'яних будинках», «В старій хатинці живуть бабуся і дідусь. Вони самі старенькі, і будиночок у них старенький», «Старовинний будинок буде дерев'яний, а новий з цегли».

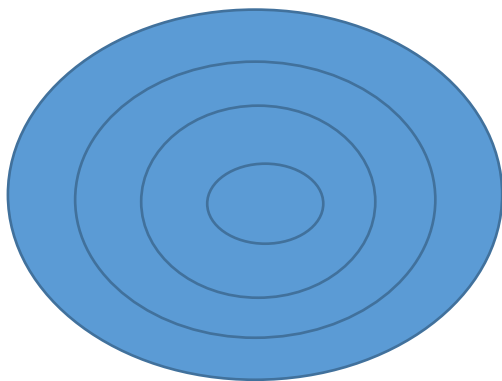
Ганна О.: «Моя бабуся Неля говорить, що в дерев'яному будинку тепліше. Там є піч». Інші діти вступають в дискусію: Ксюша З: «Ну і що! У новому будинку батареї. Вони теж гріють!». Вихователь, узагальнюючи відповіді дітей, говорить, що потрібно жити дружно і не сваритися, тоді будинок буде ще теплішим, а сім'я міцніша, дружніша.

Першим етапом в технологічній послідовності виховання шанобливого

ставлення до сімейних традицій було ознайомлення дошкільників з родоводом.

Психолого-педагогічні дослідження учених доводять доцільність використання методу моделювання для ознайомлення дітей з оточуючим, для розвитку творчих здібностей. У нашому експерименті цей метод був застосований при ознайомленні дошкільників з родоводом сім'ї. На занятті «Сімейне коло» дітей підводили до розуміння моральної значущості знання свого коріння, родоводу.

У словник дошкільників було введено слово «родовід». Дітям говорили, що родовід – це перелік поколінь одного роду. Кожна людина має своє індивідуальне, несхоже на інших людей, походження. Родовід повинен бути у кожної людини. Необхідно знати свій родовід, шанувати старше покоління, наслідувати позитивний приклад старших. Найдоступнішою для дошкільників, з розроблених моделей, є модель ознайомлення дітей з родоводом сім'ї у вигляді концентричного кола (рис.2.1).

1. Перше покоління (Я)
2. Друге покоління (тато, мама)
3. Третє покоління (бабусі, дідусі)
4. Четверте покоління (прабабусі, прадідусі).

Рис. 2.1. Модель ознайомлення дітей з родоводом сім'ї.

Кожне покоління виділяється концентричним колом. За правилами, прийнятими в сучасній генеології, відлік поколінь при складанні низхідного родоводу ведеться «від себе». Індивід виступає як центр системи і позначається «Я» по відношенню до всієї решти родичів.

Фрагмент заняття.

Програмовий зміст: навчити дітей зображувати родовід у вигляді

концентричного кола, підвести до розуміння того, що, чим більше поколінь з роду відомо, тим більшу кількість кіл потрібно зобразити при її складанні.

Хід заняття: Найперше коло «Я» – перше покоління. Вихователь говорить: «Малята, позначимо себе колом. Воно невеликого розміру. Яким по черзі буде намальоване нами маленьке коло?» Діти відповідають: «Перше». Вихователь продовжує: «Вірно, перше. Першим колом ми позначили перше покоління. Малюємо ще одне коло. Це друге покоління». Діти здогадуються, що проведення ще одного концентричного кола символізує зображення ще одного покоління. Зразки відповідей дітей: «Я знаю, кого ми зараз намалюємо в третьому поколінні. Це бабусі і дідусі», «Я відразу здогадався, що після другого покоління буде третє», «Після мами, в третьому поколінні намалюємо дідуся і бабусю».

Проте певна кількість дітей не була достатньо підготовлена до оволодіння таким способом розміщення об'єктів навколишнього світу. Про це свідчили запитання до вихователя: «Чому третє покоління тут? А яке коло перше?». Вихователь повторно звертав увагу дітей на те, що йде заміщення поколінь і замість поколінь проводиться коло. Простір між колами умовно зображує покоління.

Перше покоління – «Я», тобто кожен з вас. Друге покоління – це ваші батьки: тато і мама. Третє покоління – це бабусі і дідусі. А хто є четвертим поколінням? Вірно, це – прабабусі і прадідусі».

Далі вихователь намагається підвести дітей до самостійного висновку про те, що покоління, які входять в родовід, несуть моральну відповідальність один за одного. Діти легше приходять до висновку про те, що батьки відповідають за дітей: «Мама відповідають за перше покоління, за дітей», – говорить Даша М.

Складніше відбувається процес усвідомлення того, що і діти повинні відповідати за батьків, піклуватися про них, допомагати. Вихователь запитує: «Чи відповідають діти за батьків, бабусь?» Відповіді дітей: «Ні, діти маленькі. Коли виростуть, то відповідатимуть», «Я не відповідаю за маму, вона вже

велика». Вихователь дає настанову, що полягає у тому, що відповідальність дітей перед батьками полягає в їх допомозі батькам, турботі про них. Вихователь: «Діти теж відповідають за батьків, за бабусь і дідусів, своїх предків, їх відповідальність полягає в допомозі батькам, турботі про них.

Метод моделювання в ході формувального експерименту використовувався досить часто. Так, на наступному занятті дітям пропонувалася модель родоводу у вигляді концентричного кола з крапками. Кількість крапок в кожному поколінні позначала число представників в кожному з них. Приведемо приклад фрагменту заняття.

Програмовий зміст: навчити дітей зображувати сімейний родовід у вигляді концентричного кола, позначати крапками число представників в кожному поколінні; пояснити, що у кожної людини може бути в родоводі в третьому поколінні чотири представники (дві бабусі і два дідусі), а в четвертому – вісім (чотири прабабусі і чотири прадідусі); викликати емоційний відгук, бажання скласти родовід сім'ї.

Хід заняття. Вихователь: «У кожного з вас є батьки, бабусі, дідусі. А може у когось з вас є прабабусі? Сьогодні ми з вами зобразимо кожен свій родовід. Ви вже знаєте, що родовід складається з поколінь». Вихователь: «Намалюйте свій родовід до четвертого покоління. Молодці! Впоралися із завданням. Кого ми позначили маленьким колом? Яке покоління йде за першим? Сьогодні ми навчимося не просто позначати свій родовід у вигляді кола, але і позначатимемо кількість родичів в кожному поколінні. Отже, скільки крапок ми поставимо в перше коло, в перше покоління?» Діти відповідають: «Одну крапку». Вихователь питає: «А чому одну крапку?» Діти пояснюють: «Тому що я одна, і більше нікого немає з дітей». Вихователь: «Хто думає по-іншому? (діти відповідають). А якщо у когось є брат, то можна в перше покоління поставити дві крапки?». Вихователь домовляється з дітьми про те, що перше покоління вони позначатимуть однією крапкою, оскільки складання родоводу йде «від себе» – «Я».

Вихователь: «Якщо у когось є братик або сестра, то вони складуть собі

родовід сім'ї, відзначать самі себе. Хоча мають рацію і діти, які вважають, що в першому колі можна поставити дві крапки. Адже, якщо в сім'ї двоє дітей, то представників першого покоління буде скільки?». Діти відповідають: «Два». Вихователь: «Давайте з вами домовимося, що позначатимемо своє перше коло однією крапкою. Позначте одну крапку. Скільки крапок буде в другому поколінні? Чому?». Діти відповідають: «Буде дві крапки, тому що покоління друге». Вихователь: «Хто думає інакше? Чому дві крапки в другому поколінні?», «В другому поколінні ставиться дві крапки. Скільки представників буде в третьому поколінні? Як Ви думаете? Скільки у кожної дитини бабусь і дідусів? Скільки крапок необхідно поставити в третьому поколінні?».

Для актуалізації ідеї єдності поколінь, спільності сімейних традицій була використана модель родоводу у вигляді ланцюжка.

Кільця (ланки) ланцюга, що поєднують одне одного, символізують зв'язок поколінь роду в історії. Сам ланцюжок наочно демонструє взаємодію поколінь, їх єдність. Низка поколінь буде довшою, якщо міцні сімейні узи, зв'язки між поколіннями. Місце збігу кілець демонструє загальне в сім'ях родоводу, те, що залишилося від одного покоління і продовжується в іншому. Загальними в родоводі є традиції, які передаються з покоління в покоління. Приведемо фрагмент заняття «Ланцюжок поколінь».

Програмовий зміст: дати дітям знання про родовід як ланцюг поколінь, показати, що загальне в ланцюзі поколінь – традиції; викликати інтерес до вивчення традицій роду, емоційний відгук.

Вихователь: «Діти, що я зобразила? (йде демонстрація моделі у вигляді ланцюжка поколінь із заштрихованою областю збігів). Вірно. Це модель, що зображає ланцюжок поколінь. Як ви думаете, а що позначають ці овали? (указує на область збігу кілець ланцюжка) Це те, загальне, що зв'язує кожне покоління в роду, це – сімейні закони (традиції). У ланцюзі поколінь, в сім'ях наших прабабусь і прадідусів, бабусь і дідусів, наших батьків існують загальні традиції. Наприклад, щороку святкувати день народження.

Орієнтація на сімейні традиції, збагачення особистого досвіду, що включає формування основних компонентів шанобливого ставлення здійснювалася в процесі організації циклу занять під загальною назвою «Традиції сім'ї». У цикл занять були включені наступні теми: «Казка про Традиції», «Сімейне коло», «Ланцюжок поколінь», «Сімейні закони», «Старший в будинку», «Сімейна хроніка», «Домашній музей».

Для впливу на емоційну сферу дошкільників використовувався метод читання казок, що забезпечувало, у свою чергу, «наповнення» і когнітивного компоненту шанобливого ставлення до традицій сім'ї. Проілюструємо застосування цього методу, навівши фрагмент заняття «Казка про Традицію» (Додаток Ж).

В процесі бесіди з'ясувалося, що дошкільники усвідомили основну ідею казки. Про це свідчать відповіді дітей: «У нас в сім'ї всі працюють. Тато – на роботі, а мама - удома. У мене маленький братик, і мама на роботу не ходить. Я завжди мамі допомагаю». Таким чином, це заняття було одним з етапів у формуванні уявлень дітей про сімейні традиції як закони сім'ї. Дошкільників підводили до думки, що без законів (традицій) життя сім'ї не можливе.

У сім'ї існує закріплене в традиції, дбайливе ставлення до сімейних реліквій, речей, що свято зберігається як пам'ять про минуле, її історію, предків. Завдання з виховання шанобливого ставлення до цієї сімейної традиції вирішувалися в процесі проведення циклу занять під загальною назвою «Сімейні реліквії». Цикл занять включав декілька тем, об'єднаних однією ідеєю – дбайливого ставлення до сімейних реліквій, як пам'яті сім'ї. Сімейними реліквіями можуть бути найрізноманітніші предмети сімейного побуту: фотографії, листи – все те, що пов'язує сучасну сім'ю з її історією, представниками минулих поколінь. Наведемо фрагмент заняття «Хранитель часу» з ознайомлення дошкільників з сімейними реліквіями.

Програмовий зміст: дати дітям уявлення про те, що в світі оточуючих нас предметів існують особливі речі, які зберігаються в сім'ях як пам'ять і називаються сімейними реліквіями; викликати у дітей позитивні емоції і

інтерес до сімейних реліквій.

Хід заняття. Вихователь: «Вгадайте, що це? Правильно, це – скриня. Скриня не проста, а чарівна. Вона володіє дивовижними здібностями. Скриня дуже стародавня. Вона уміє зберігати час. Цей «хранитель часу» береже старовинні речі, які зберігаються в сім'ях тривалий час як пам'ять про минуле. По-іншому старовинні пам'ятні для членів родини речі називають сімейними реліквіями. Сімейна реліквія – це пам'ять про дідуся, бабусю, прадідуся, прабабусю, про когось з родичів, наших предків. Хочете поглянути, що ж зберігає в собі старовинна скриня? Раз, два, три, скриня, багатство покажи!».

Вихователь дістає зі скрині скатертину: «Що це? Старовинна скатертина. Такі скатертини зараз майже ніхто не в'яже, за винятком рідкісних умільців. Вона зв'язана спеціальним гачком. Як ви думаєте, скільки часу довелося працювати над скатертиною, щоб вона вийшла такою красивою, ажурною?» У відповідях дітей підкреслюється складність, копіткість ручної праці.

Вихователь: «Діти, чому наша скринька називається «хранителем часу»? Діти відповідали: «Хранитель часу» називається тому, що вона зберігає речі з давніх часів», «Скринька дуже стара, і скатертини старі. У скрині все зберігається».

При організації формувального експерименту слідували принципу диференційованого підходу. На окремих заняттях діти були розділені за статевою ознакою. Програмовий зміст цих занять включав знання, уміння, необхідні дівчаткам або хлопчикам. Наведемо фрагмент заняття з ознайомлення дівчаток з сімейними реліквіями. Як сімейна реліквія виступає мереживна серветка, виконана гачком.

У програмовий зміст були включені завдання: закріпити в словнику дітей поняття «сімейні реліквії», а також уточнити уявлення про них як про пам'ятні речі; викликати емоційний відгук.

Хід заняття. Вихователь: «Подивіться, що я вам принесла. Правильно, це мереживні серветки, але вони не прості – це пам'ятні серветки. Ви вже

знаєте, як називаються пам'ятні речі. Це сімейні реліквії. Серветку зв'язала моя прабабуся. Я її дуже бережу, тому що вона нагадує мені того, хто її зв'язав. Ця серветка пам'ятна для всієї нашої сім'ї. Подивіться уважно на серветку, на що схожі її візерунки?».

Таким чином, організація спеціальних занять з ознайомлення дітей з сімейними реліквіями, спільна діяльність педагога з дітьми, самостійна діяльність дошкільників сприяли усвідомленню дітьми пам'ятного значення цих речей, вихованню дбайливого ставлення до них.

Вирішуючи завдання з виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій використовувався комплекс методів: читання художньої літератури (казок, віршів, розповідей), обговорення розповідей-загадок, аналіз ситуацій.

Сімейні традиції (закони): «знати свій родовід», «поважати старших» актуалізувалися за допомогою методу домашніх завдань «Сімейна хроніка». Мета домашніх завдань полягала в активізації пізнавальних інтересів дошкільників до сімейної історії, біографії близьких, виховання шанобливого ставлення до старших. Дітям було запропоновано дізнатися у бабусь, батьків яскраві спогади з дитинства.

Використання цього методу сприяло вихованню шанобливого ставлення до сімейних традицій, історії сім'ї. Розповіді дітей демонструють, що дошкільники співчують близьким, вони емоційно, з цікавістю розповідають про випадки з біографії близьких. Особливо привабливими для дошкільників є відомості про віддаленіший період сімейної історії, оскільки для них вони нові.

З метою формування шанобливого ставлення до сімейних законів був використаний метод вирішення моральних завдань. Наведемо для прикладу рішення такого завдання.

«По вулиці йшли двоє перехожих. Одному було 62 роки, іншому - 6 років. У першого в руках було 5 предметів: один портфель, три книги, один великий згорток. Одна з книг впала. «У Вас впала книга», – закричав хлопчик, наздоганяючи перехожого. «Хіба?» – здивувався той. «Звичайно, – пояснив

хлопчик. – У Вас було три книги, портфель та згорток – разом п'ять речей, а зараз залишилося чотири». «Я бачу, ти добре знаєш правила складання і віднімання, - проте, є правила, яких ти ще не засвоїв».

Яке ж правило треба було ще засвоїти?

Спочатку дітям важко в вирішенні таких завдань, потім, після детального розгляду з вихователем, пропонували вірні варіанти відповідей: «Хлопчик повинен був допомогти дідусю», «Треба було подати книгу, а не рахувати їх».

Для виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій був використаний метод аналізу ситуацій «День народження»: «У Сергія був день народження. Йому виповнилося 7 років. Цього дня прийшло багато гостей. Гості принесли Сергію різні подарунки: Коля і його мама подарували машинку, Антон – робота, а Саша – книгу, але у Сергія була вже точно така книга, і він сказав Саші: «Ти що, Саша, не міг мені іншу подарувати?». Дітям пропонувалося проаналізувати цю ситуацію і відповісти на запитання: «Як вчинив Сергій? Як потрібно було вчинити в цьому випадку?».

Аналізуючи типові ситуації, дітей підводили до думки про необхідність дотримання елементарних законів міжособистісного спілкування. Відповіді дітей свідчать про усвідомлене ставлення до цих законів і правил, вони так пояснюють вчинок Сергія: «Він вчинив неправильно. Йому потрібно було сказати «Дякую», «Саша, напевно, образився, адже він не знав, що у Сергія є така книга».

З метою інтеріоризації сімейних традицій і перетворення їх в персональну звичку дитини використовувався метод соціальних вправ. Цей метод побудований на основі боротьби мотивів, і вважається природною ланкою у процесі становлення особистості дитини. Соціальні вправи є реальною допомогою вихованцю у виборі соціально цінної мотивації. Вони можуть виникнути в звичній життєвій ситуації або бути спеціально організованими педагогом.

Основою соціального удосконалення вихованця є проблемна ситуація, в

якій йому доводиться обирати один варіант поведінки. Дошкільник може допомогти або відмовити в допомозі іншому, сказати правду або промовчати.

При розробленні соціальних вправ нами було дотримано наступних вимог: вправи повинні бути близькі основній ідеї заздалегідь проведеної бесіди, тобто сприяти реалізації бажання наслідувати позитивний приклад; наміри дошкільники повинні реалізовувати самостійно, виключалося нагадування дорослого про належну поведінку.

В цілях виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій використовувалися ситуації «Допомога мамі», «Допомога бабусі». Заздалегідь з дітьми були проведені бесіди про необхідність поваги до старших. В процесі бесіди дітям пред'являлися картинки, на яких демонструвалася допомога батькам «дівчинка допомагає мамі мити посуд», «хлопчик прибирає з татом сніг у дворі», «діти допомагають бабусі нести сумки».

Метод соціальних вправ використовувався в різних ситуаціях: у дитячому садку – «Допомога вихователю на прогулянці (перекопування піску в пісочниці, полив рослин)», в домашніх умовах батькам давалося завдання ненав'язливо долучити дітей до домашньої праці. У тих сім'ях, де існують суворі традиції шанобливого ставлення до старших, використання цього методу було ефективнішим. У дошкільників позитивний приклад дорослих по відношенню до старших сприяв процесу інтеріоризації сімейного закону (традиції) в персональну звичку.

Допомога батькам сприймалася дітьми легко. У дітей з різних типів сімей цей метод застосовувався з неоднаковою результативністю. Дошкільники з традиційно-орієнтованих сімей демонстрували готовність допомогти дорослому.

Для дітей з сімей з негативним ставленням до сімейних традицій потрібна більша кількість вправ, а також застосування комплексу методів, що стимулюють надання допомоги дорослому. З такими дітьми проводилися індивідуальні бесіди, мета яких полягала в демонстрації цінності цієї сімейної традиції. Особливу роль в цьому процесі мали зіграти позитивні емоції

педагога, що стимулюють дитину до надання допомоги членам сім'ї.

Одним з напрямів формувального експерименту була робота з педагогічним колективом ЗДО. Для орієнтації вихователів на необхідність вивчення сімейних традицій було висунуто завдання: формувати особливу спрямованість мислення педагога на аналіз педагогічного досвіду виховання попередніх поколінь сім'ї і переосмислення його в справжньому.

Формування здійснювалося в ході проведення міні-лекцій для вихователів «Традиції сім'ї», організації виставки педагогічної літератури «Історія сім'ї і педагогіка», розробки системи творчих завдань. В процесі проведення міні-лекції пропонувалися проблемні питання, педагогічні ситуації, кросворди, практичні завдання. Проблемні питання перед слухачами ставилися постійно в ході читання лекції, а аналіз педагогічних ситуацій, практичні завдання і вправи частіше застосовувалися в другій її половині.

Для активізації розумової діяльності вихователів використовувалися питання проблемного характеру. В процесі читання лекції з теми: «Традиції в житті сучасного суспільства і сім'ї» перед педагогами були поставлені питання:

1. Чи є необхідність орієнтуватися на сімейні традиції?
2. До чого може привести незнання і недотримання сімейних традицій?
3. Чому в сучасний період розвитку нашого суспільства ми все частіше озираємося на сімейні традиції?

Особливу зацікавленість слухачів викликало питання: «До чого може привести незнання і недотримання традицій сім'ї?». Акцент в обговоренні цього питання був зміщений на особливості, колорит національних традицій. Педагоги наводили різні приклади ставлення до жінки, людей похилого віку, традиційних блюд в сім'ях різної етнічної приналежності і підкреслювали, що незнання національних традицій іншого народу може привести до конфліктів.

Узагальнюючи вислови всіх учасників дискусії, вихователь узагальнює, що необхідно дотримуватися сімейних і національних традицій. У більшості націй і народностей традиції в сім'ї співпадають.

На питання: «Чому в сучасний період розвитку нашого суспільства ми все частіше звертаємося до традицій?» педагоги були одноголосні і виказали аналогічні думки: «нове – це добре забуте старе», «старе є джерелом всього нового», «нове не може виникнути на порожньому місці». Резюмуючи відповіді педагогів, дослідник виказує думку про те, що сучасне суспільство продовжує знаходитися в кризовому стані ціннісно-нормативного вакууму, тому воно все частіше озирається на традиції і звичаї.

Знайомство вихователів з родовими і видовими функціями традицій дозволило показати не тільки багатофункціональність традицій як інституту взагалі, але і акцентувати увагу на функції соціалізації підростаючого покоління і функції виховання. В процесі читання лекції був зроблений акцент на те, що система сімейних традицій і звичаїв, а не окремі традиції здійснюють соціалізацію людини. Після ознайомлення з видовими функціями слухачам було запропоновано навести приклади традицій, в яких найяскравіше виявляються родові і видові функції.

Тема «Методи вивчення історії сім'ї» була спрямована на вивчення методів дослідження сімейних традицій і сімейної історії. Педагоги були ознайомлені з можливостями побудови ліній родоводу, з використанням моделі «Генеологічного древа».

Один з напрямів роботи з вихователями передбачав організацію виставок педагогічної літератури під загальною назвою «Історія сім'ї і педагогіка». При відборі літератури дотримувалися культурологічного принципу. Підбиралася література, що забезпечує залучення до загальних і національних традицій сім'ї. На виставці були представлені видання, що розкривають зовнішню і внутрішню логіку сімейних традицій.

З метою розширення уявлень педагогів про значення сімейних традицій у вихованні дітей була запропонована система творчих завдань, яка включала наступні завдання:

- створення сімейної атрибутики для ігрового куточка;
- розробка конспектів занять з виховання поваги до сімейних традицій;

- виготовлення дидактичних ігор.

Творчим завданням для вихователів було оформлення ігрового куточка для дітей в сімейному стилі, пропонувалося продумати і виготовити атрибути для сюжетно-рольових ігор дошкільників. Педагог пропонував дітям альбом, в який клеювалися малюнки дітей, що зображають членів сім'ї – «сімейні фотографії». Наявність таких альбомів стимулювала виникнення інтересу дітей до сімейних реліквій, сприяла виникненню нових ігрових сюжетів («Гості розглядають альбом», «Тато фотографує дітей»).

Таким чином, проведення міні-лекторію, організація виставок педагогічної літератури, розробка системи творчих завдань сприяли розширенню уявлень вихователів про значення сімейних традицій у вихованні дошкільників, що було необхідною умовою забезпечення ефективності проведеної роботи. Вихователі одержували необхідну систему знань про суть сімейних традицій, їх функції, методи досліджень сімейних традицій.

Другий блок завдань включав організацію «Сімейного клубу», в який входили батьки дітей. Робота з батьками мала специфіку, яка полягала в значному скороченні курсу теоретичного матеріалу і глибшому обговоренні практичних проблем сімейного виховання.

Перше заняття клубу «Сучасна сім'я, її особливості і роль у вихованні» було спрямоване на те, щоб ознайомити батьків з особливостями сучасної сім'ї; розкрити функції сім'ї, в їх взаємозв'язку і підвести до висновку, що виховання в сім'ї не може здійснюватися ізольовано.

Друге заняття «Традиції і звичаї сім'ї у вихованні підростаючого покоління»: показати особливості виховного ефекту традицій і звичаїв (їх схожість і різницю), показати, що наявність в сім'ї прогресивних позитивних традицій міжособистісного спілкування створює умови для морального вдосконалення особистості дитини і для виховання її здібностей (музичних, естетичних, розумових).

Наступне заняття «Сімейний родовід» було присвячене навчанню батьків практичним умінням складати свій родовід різними способами.

Батькам переконливо доводилося значення наявності родоводу в сім'ї, сучасні підходи генеології до сімейного родоводу, батьки підводилися до розуміння того, що вивчення, складання родоводу – це один з етапів вивчення історії сім'ї, її традицій і звичаїв.

В ході формувального експерименту особливу роль мали прийоми активізації батьків в ході заняття. Питання були методом активізації педагогічного мислення батьків. Перед розглядом теми за допомогою питань виявлялися уявлення батьків про проблему: «Чим відрізняється сучасна сім'я від патріархальної?», «Як відносилися до дітей в традиційній сім'ї?». Відповіді на питання показали, що багато хто з батьків мав спочатку неточні уявлення про особливості виховання в традиційній сім'ї, знання з історії життя і виховання сім'ї минулих років виявилися недостатніми.

Питання до слухачів задавалися і в процесі викладу матеріалу, що також було ефективним методом їх активізації. Методом активізації розумової діяльності батьків були дискусії, частина яких організовувалися самим педагогом. Іноді дискусії виникали спонтанно. Так, при розгляді теми «Сучасна сім'я, її особливості і роль у вихованні дитини» слухачам було запропоновано обговорити питання: «Хто є головою в сучасній сім'ї?».

Особливим стимулом для активізації батьків було обговорення двох протилежних точок зору на проблему виховання ставлення до традицій сім'ї. Батькам пропонувалося дві точки зору на проблему: «деякі вважають, що виховувати повагу до традицій сім'ї необхідно, і це завдання морального виховання повинно розв'язуватися в сім'ї, виходячи з особливостей і можливостей сімейного виховання»; «інші вважають, що постійна орієнтація дитини на традиції сім'ї не зовсім доцільна на сучасному етапі, коли умови життя змінюються з небаченою швидкістю, і те, що було цінністю для одного покоління, для іншого таким може не бути». Після зіткнення протилежних точок зору і їх обговорення, ведучий підводив слухачів до висновку про те, що традиції моральні, які стосуються сфери міжособистісних відносин піддаються зміні не так швидко.

Формувати у батьків педагогічне мислення вважали за можливе методом аналізу педагогічних ситуацій. На основі спостережень і практичного досвіду було розроблено декілька педагогічних ситуацій, що стосуються тематики дослідження. Аналіз педагогічних ситуацій був використаний на практичних заняттях. Батьки і педагоги з цікавістю поставилися до цього методу, про що свідчать їх висловлювання.

Для аналізу була запропонована ситуація підготовки до сімейного свята. Наведемо цю ситуацію: «У сім'ї Смирнових йде підготовка до свята – дня народження. Голові родини виповнюється 35 років. Діти: Оля (5 років), Ганна (7 років) активно допомагають батькам в прибиранні квартири, сервуванні столу, оформленні вітальні. Коли майже все було готове, в двері подзвонила сусідка і сказала, що може на час свята забрати дівчаток до себе. Діти почали плакати, їм не хотілося все свято бути у сусідів. Мама дітей говорить, щоб вони припинили плач і не псували татові і їй святкового настрою, і негайно робили те, що їм говорять».

Узагальнюючи відповіді батьків, зробили висновок про те, що потрібно дуже гнучко підходити до проблеми виховання поваги до традицій сім'ї. До позитивних традицій, що мають етичну основу необхідно залучати дітей, а від негативних прагнути відвернути. Застосовуючи даний метод, ми дійшли висновку, що при складанні педагогічних ситуацій необхідно враховувати наступне:

- для аналізу потрібно розробляти ситуації, що мають місце в практиці сімейного виховання;
- питання до аналізу педагогічного явища повинні бути розділені на складові: умови, причини, мотиви, оцінку явища.

Аналізуючи педагогічні ситуації батьки, загалом, дають оцінку вчинкам персонажів ситуації і рідше виділяють умови, що провокують цю ситуацію, внутрішні зв'язки, причини.

Робота з батьками показала, що рішення педагогічних завдань є складним видом діяльності, оскільки вимагає самостійної відповіді на

питання, його обґрунтування. Працюючи з батьками, дійшли висновку, що для вирішення педагогічних завдань доцільно пропонувати батькам аналізувати факти з власного досвіду. Будучи складнішим в порівнянні з аналізом педагогічних ситуацій, цей метод використовувався нами не з перших занять, а трохи пізніше.

При вирішенні педагогічних завдань батьки виявляли творчість, використовували знання, що є у них, досвід виховання. Серед запропонованих рішень не було стереотипних, у них виникали асоціативні зв'язки з особистим досвідом, і вони охоче ним ділилися.

У формуванні педагогічного мислення батьків особливу роль зіграв метод написання творів на тему: «Сімейні традиції у вихованні дітей». Батькам був запропонований план твору, і давалася установка на проведення в творі порівняльного аналізу виховання дітей в різні історичні періоди життя сім'ї. План твору.

1. Як виховували моїх батьків?
2. Що було головним у вихованні?
3. Як виховували мене?

Аналіз творів здійснювався за наступними параметрами: уміння бачити головне у вихованні дітей представників різних поколінь, виділяти методи і прийоми виховання, сімейні традиції і факти з історії сім'ї.

Не дивлячись на те, що батькам був запропонований план, в творах значне місце займає опис власне традицій і менше приділяється аналізу їх виховного значення. Застосований нами метод «творів» сприяв становленню педагогічного мислення, оскільки навіть простий опис сімейних традицій передбачає роздум батьків про історію своєї сім'ї.

Отже, такі методи сприяли формуванню педагогічного мислення і забезпечували, тим самим, необхідні умови для виховання поваги до сімейних традицій у дітей. Щоб підвищити ефективність занять, враховувалися побажання слухачів лекцій з організації занять: проводити лекції у вигляді бесіди, де можна було б і батькам вільно поспілкуватися один з одним,

поділитися досвідом, наводити більше життєвих прикладів. Батьки віддали перевагу колективному обговоренню проблем, що виникають в процесі виховання.

2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи.

Завершальним етапом в процесі виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у старших дошкільників було проведення повторної діагностики рівнів його вихованості. Після формульованого експерименту був проведений контрольний, в ході якого вирішувалося наступне завдання: виявити динаміку процесу виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку.

Порівняння рівнів вихованості ставлення до сімейних традицій дітей контрольної і експериментальної груп здійснювалося шляхом проведення якісного поелементного аналізу. На контрольному етапі експерименту було розроблено декілька перевірочних завдань, у яких чітко виділялися сутнісні компоненти шанобливого ставлення до сімейних традицій, які необхідно діагностувати.

Поелементний аналіз рівнів вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій дозволив виділити кількісні і якісні зрушення, що відбулися в свідомості і поведінці дошкільника, простежити зміни в емоційній сфері.

Результати засвідчили, що рівень знань дошкільників про родовід підвищився після формульованого експерименту. Кількість дітей, віднесених до високого рівня збільшилося на 15%, кількість дітей, віднесених до середнього рівня зменшилась на 4%, значно нижче виявився відсоток дітей з низьким рівнем знань про родовід (з 34% в констатувальному експерименті, до 28% в контрольному).

Результати констатувального і контрольного експериментів дозволяють виявити динаміку сформованості шанобливого ставлення до сімейних

реліквій. Дані результати значно розрізняються, у ході контрольного експерименту не було виявлено низького рівня ставлення до сімейних реліквій. Спостерігається збільшення кількості дітей з високим рівнем знань про сімейні традиції на 21%, зменшення кількості дітей з середнім рівнем – на 5%. До низького рівню було віднесено 28%.

Варто відзначити, що у рівнях вихованості емоційно-мотиваційного компоненту особливо зросла кількість дітей, віднесених до високого рівня з 26% до 34%, зменшилася кількість дітей середнього рівня на 13%. Дітей, віднесених до низького рівня сформованості емоційно-мотиваційного компоненту було виявлено 12%.

Результати контрольного експерименту засвідчили підвищення рівня сформованості поведінково-діяльнісного компоненту. Збільшилася на 10% кількість дітей з високим рівнем, на 25% – з середнім рівнем, кількість дітей з низьким рівнем зменшилася з 52% до 34%.

Отже на початку експерименту у ЕГ рівні розподілились таким чином: високий – 16,7% (4 дітей), середній – 37,5% (10 дітей), низький – 45,8% (11 дітей). По завершенню експерименту мали такі показники: високий – 33,3% (8 дітей), середній – 45,9 % (11 дітей), низький – 20,8 % (5 дітей). У КГ на час констатувального експерименту рівні розподілились таким чином: високий – 22,7% (5 дітей), середній – 31,9 % (7 дітей), низький – 45,4 % (10 дітей), а під час контрольного зрізу: високий – 27,27% (6 дітей), середній – 36,4% (8 дітей), низький – 36,4 % (8 дітей). Дані демонструють значні зрушення у ЕГ та незначні у КГ.

Унаочнення результатів статистичної обробки даних про рівні вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку в ЕГ до і після експерименту та КГ пропонуємо у вигляді стовпчастих діаграм (див. Рис. 2.2 та 2.3).

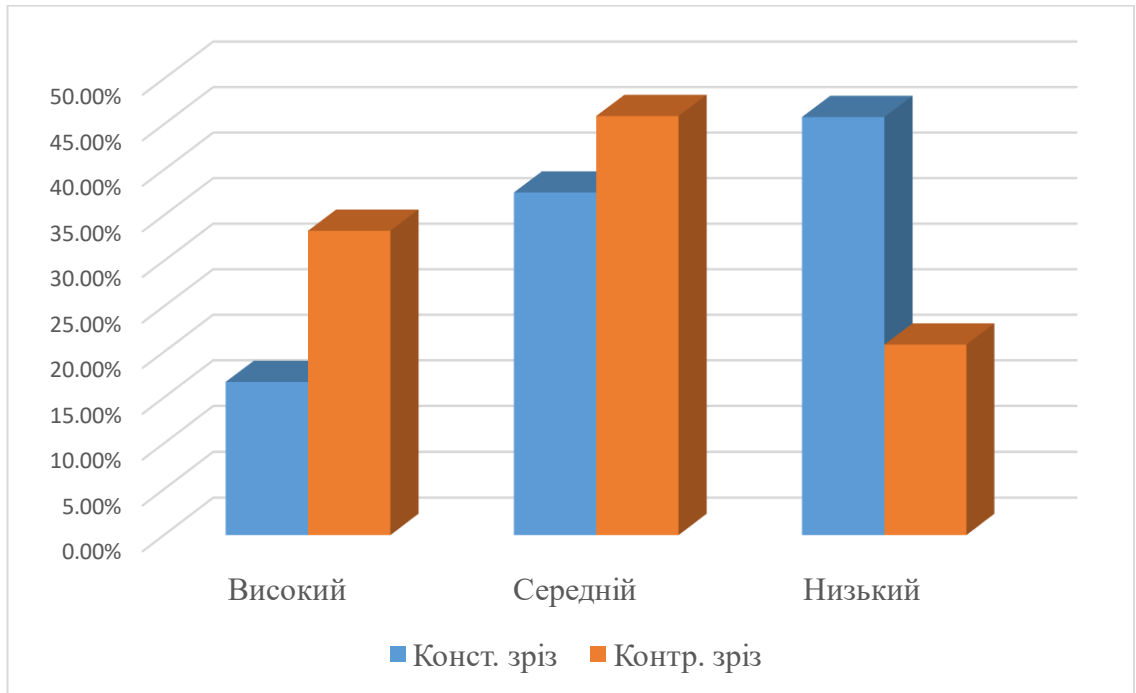

Рис. 2.2. Динаміка вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку у ЕГ (%)

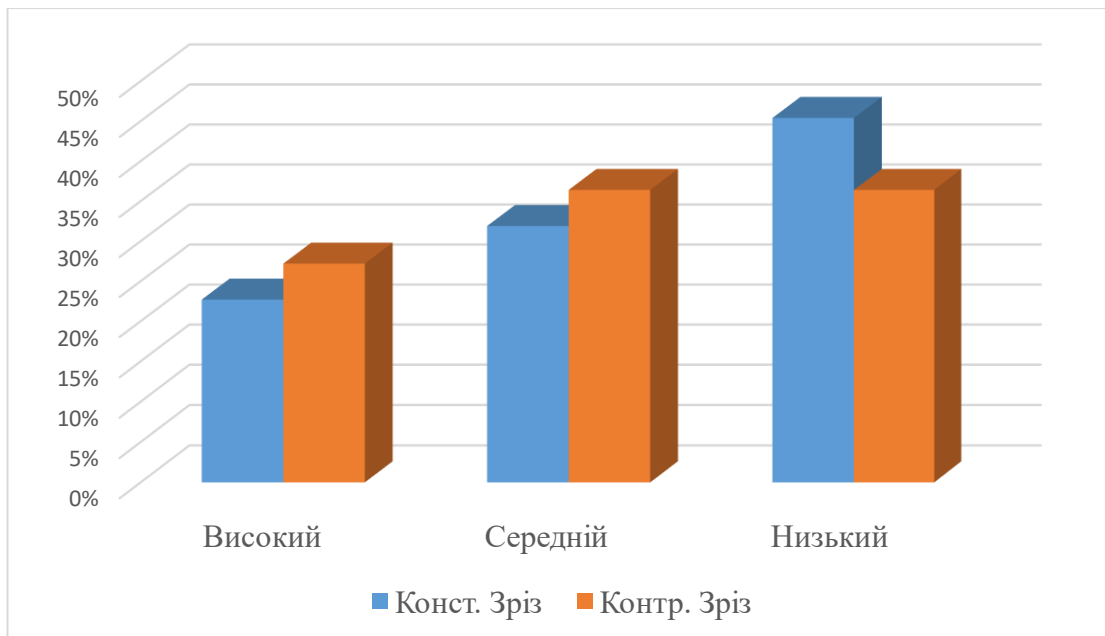

Рис. 2.3. Динаміка рівнів вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку КГ (%)

Таким чином, актуалізація сімейних традицій (відповідна організація наочного середовища, здійснення нерегламентованої діяльності педагога з

дітьми, самотійна діяльність дошкільників) забезпечила виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій.

Висновки до розділу 2.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту засвідчили, що у дошкільників не завжди наявні знання про сімейні традиції і вони не завжди відчують необхідність їх дотримуватися та переводити в реальну поведінку. Дотримання традицій дошкільниками, у ряді випадків, залежить від характеру самої традиції. Сімейні традиції, які несуть святково-обрядовий характер, дотримуються з бажанням, в них помітна стійкість, активність, дієвість поведінкового компоненту, а також яскраво виявлений емоційно-мотиваційний компонент шанобливого ставлення до них.

Такі традиції порушують позитивну енергію в дитині, збільшують її активність, мають величезну емоційно-стимулюючу дію. Цих традицій дошкільники дотримують охоче, беруть активну участь в них. Дотримання сімейних традицій і звичаїв, що вимагають «боротьби мотивів», багато в чому залежить від емоційного ставлення до людини, по відношенню до якої вона повинна бути дотримана. Наявність емоційно-позитивного ставлення до людини сприяє активному втіленню «традицій-концептів (ідей)» в реальну поведінку, в «традиції-реалії».

ВИСНОВКИ

Теоретичне вивчення проблеми дослідження і результати педагогічного експерименту підтвердили коректність висунутої гіпотези і дозволили сформулювати наступні висновки:

1. Сімейна традиція – це духовний феномен, властивий свідомості членів сім'ї (роду), що включає норми і цінності, нерегламентовані юридичними настановами, і має статус сімейного закону, що регулює, інтегрує і організовує життя сім'ї.

2. На основі визначення шанобливого ставлення старших дошкільників до сімейних традицій виділені критерії і показники його вихованості: усвідомленість; повнота уявлень про те, що сімейні традиції є культурними цінностями сім'ї і законами, яких необхідно дотримуватися в цілях збереження єдності сім'ї, поваги членів сім'ї один до одного; сформованість емоційно-мотиваційного компоненту, що виявляється в причетності дитини до сімейних традицій, історії роду, у наявності позитивних емоційних проявів по відношенню до членів сім'ї, в здатності до співчуття, співпереживання, в готовності дитини перевести існуючі в сім'ї традиції в персональну звичку, проявляти шанобливе ставлення до традиції як в реальній, так і у вербальній ситуації; активність в вирішенні проблемних ситуацій.

3. Розроблені педагогічні умови виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій у дітей старшого дошкільного віку:

- наявність послідовності в процесі виховання у дітей шанобливого ставлення до сімейних традицій, що включає: ознайомлення з родоводом, орієнтацію дитини на сімейні традиції, розвиток і збагачення особистого досвіду дитини, реалізацію накопиченого досвіду в діяльності і поведінці;

- соціально-моральна орієнтація батьків і педагогів на сімейні традиції як найстійкіші компоненти культури сім'ї, що мають нормативне і аксіологічне значення;

- актуалізація сімейних традицій через: наочне середовище (оформлення

сімейних куточків, календарів, газет); організацію спільної діяльності педагога і дошкільників (проведення дидактичних ігор, читання художньої літератури, моделювання, розповіді педагога і дітей про сімейні традиції, близьких); самостійна діяльність дітей (виготовлення сімейних колажів, пам'ятних подарунків, вітальних листівок, запрошень, реставраційна діяльність);

- врахування особливостей дітей старшого дошкільного віку, дотримання інтеграційного підходу в роботі, спрямованій на виховання шанобливого ставлення до сімейних традицій старших дошкільників, що включає різноманітність засобів і методів.

4. На основі виявлених педагогічних умов можлива активна взаємодія ЗДО і сім'ї і експериментально доведено ефективність роботи з батьками, спрямованої на виховання шанобливого ставлення до традицій сім'ї у старших дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алферова И. Конкурс семейных талантов. *Ребенок в детском саду*. 2007. №5. С. 61-63.
2. Архангельский Н.В. Нравственное воспитание. М., 1979. 386 с.
3. Бабанский Ю.К. Педагогика. М., 1988. 68 с.
4. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / Під ред. О.Л. Кононко. К.: Світич, 2008. 430 с.
5. Базовий компонент дошкільної освіти України. К.: Видавництво, 2012. 22 с.
6. Бакуліна С.Ю. К вопросу о воспитании нравственных чувств у младших школьников . *Научный вестник*. 2000. Вып. 1. С. 179-185.
7. Бакуліна С.Ю. Моральні почуття як компонент моральної вихованості особистості. *Наша школа*. 2000. № 2-3. С. 62-65.
8. Бакуліна С.Ю. Особливості розвитку моральних почуттів у дітей молодшого шкільного віку. *Научный вестник*. 1998. Вып. 4. С. 3-10.
9. Барташнікова І.А., Барташніков О.О. Розвиток уяви і творчих здібностей у дітей 5–7 років. Тернопіль: Богдан, 1998. 85 с.
10. Бех І.Д. Відповідальність особистості як мета виховання. *Початкова школа*. 1994. № 9–10. С. 4-8.
11. Бех І.Д. Вчинок у морально-духовному розвитку особистості. *Початкова школа*. 2006. № 5. С. 1-5.
12. Бех І.Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості. *Початкова школа*. 2001. № 12. С. 16-21.
13. Беленька Г.В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання. К.: Світич, 2006. 315 с.
14. Богущ А.М. Дефініції «Дитинство», «Духовність» і «Довкілля» у педагогічній спадщині В.Сухомлинського. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС», 2001. 85с.
15. Богущ А.М. Дошкільна лінгводидиктика. К.: Слово, 2005. 717с.
16. Богущ А.М. Методика навчання української мови в дошкільному

закладі. К.: Вища школа, 1993. 326 с.

17. Богущ А.М. Принципи народознавчої роботи з дітьми дошкільного віку. *Педагогіка і психологія*. 1994. № 2. С. 3-4.

18. Богущ А.М. Українське народознавство в дошкільному закладі. К., Вища школа, 2003. 206 с.

19. Бодалев А.А. Психология о личности. М.: МГУ, 1988. 188 с.

20. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М.: Просвещение, 1968. 460 с.

21. Болдырев Н.И. Нравственное воспитание школьников. М., 1979. 102 с.

22. Буган Ю.В., Уруський В.І. Словник психолого-педагогічних термінів і понять. Тернопіль: Астон, 2001. 251 с.

23. Буре Р.С. Нравственное воспитание дошкольников. М., 1972. 61 с.

24. Бурлака Л. Дитячий фольклор – феномен дитячої творчості. *Дошкільний навчальний заклад*. 2007. №7. С.36-40.

25. Буцинская П.П. Общеразвивающие упражнения в детском саду. М.: Просвещение, 1990. 175 с.

26. Виноградова А.М. Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников: кн. для воспитателя детского сада. / под ред. А. М. Виноградовой. М.: Просвещение, 1989. 95 с.

27. Виноградова Н. Ф. Нравственное воспитание дошкольников. М.: Просвещение, 1972. 240 с.

28. Волков Г.Н. Этнопедагогика: учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 1999. 168 с.

29. Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников : кн. для воспитателя дет. сада / Буре Р.С., Година Г.Н., Шатова А.Д. и др; под ред. Виноградовой. М.: Просвещение, 1989. 96 с.

30. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. Санкт-Петербург: СОЮЗ, 1997. 224 с.

31. Гербова В.В. Воспитание детей в старшей группе детского сада:

посібник для вихователя дитячого садка. М.: Просвещение, 1984. 288 с.

32. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.

33. Давыдов В. В. Проблемы развивающегося обучения. М.: Педагогика, 1986. 239 с.

34. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варениця, Н. В. Гавриш та ін. Луганськ: Альма-матер, 2006. 368 с.

35. Докукіна О. М. Емпатійність батьків як умова сімейного виховання. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. К. : Волинь, 2003. С. 349 - 356.

36. Долинна О., Копейкіна О., Низковська О. Розвивати творчу особистість. *Дошкільне виховання*. 2003. №7. С.3-6.

37. Егоров С.Ф. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения. М., 2004. 67 с.

38. Закон України «Про дошкільну освіту». К., 2001. 55 с.

39. Закон України «Про освіту». К., 1996. 40 с.

40. Запорожец А.В. Психология восприятия ребенком-дошкольником литературного произведения. М.: Просвещение, 1986. 357 с.

41. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. СПб.: Питер, 2001. 75 с.

42. Князева Л.П. Нравственное воспитание детей старшего дошкольного возраста. Пермь, 1974. 117с.

43. Коваль Л.Г. Виховання почуття прекрасного. К.: Рад. школа, 1983. 120 с.

44. Ковальчук О.В. Українське народознавство. К.: Знання, 1994. 378с.

45. Коган І.М. Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого дошкільного віку: дис. ... канд. психологічних наук: 19.00.07. К., 2005. 179 с.

46. Козлов М.П. Воспитание нравственного сознания. М., 2001. 120 с.

47. Козлова С, Куликова Т. Дошкольная педагогика: учебное пособие. М., Академия, 2000. 45 с.

48. Козлова С. Нравственное воспитание детей в современном мире. *Дошкольное воспитание*. 2001. №9. С. 98-101.
49. Кононко О.Л. Духовність, душевність, моральність... *Дошкільне виховання*. 2004. № 4. С. 4-5.
50. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посібник для вищих навч. закладів. К.: Освіта, 1998. 255 с.
51. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К.: Вища школа, 1984. 89 с.
52. Кошелева А.Д. Эмоциональное развитие дошкольника. М., 1985. 187 с.
53. Кошелівська О.І. Стимулювання морального вибору дошкільників у процесі педагогічного впливу : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.08. Київ, 2002. 18 с.
54. Кудрявцева Е.О. О нравственном воспитании детей разного пола в группе сверстников. *Дошкольное воспитание*. 2003. №9. С. 21-28.
55. Кузьмина И. Формирование семейных ценностей у детей старшего дошкольного возраста. *Дошкольная педагогика*. 2008. №4. С. 49-52.
56. Курочкина И.Н. Современный этикет и воспитание культуры поведения дошкольников. М. 2003. 224с.
57. Лавриненко Н. Этнопедагогика. *Дошкольное воспитание*. 2006. №12. С. 111-119.
58. Ларіна Т. Світ краси і творення – дітям. *Дошкільне виховання*. 1986. №3. С. 12 – 13.
59. Лисенко Н. В. Етнопедагогіка дитинства / Н. В. Лисенко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011.
60. Люблінська Г.О. Дитяча психологія: Посібник для студентів педагогічних інститутів. Вища школа, 1974. 355 с.
61. Макаренко А.С. Педагогическая поэма. М.: Педагогика, 1981. 91 с.
62. Маркова Т.А. О воспитании и обучении старших дошкольников в

детском саду. М., 1982. 34 с.

63. Маркова Т.А. Формирование коллективных взаимоотношений детей старшего дошкольного возраста. М., 1978. 108 с.

64. Марченко И.С. Нравственное становление личности. М., 1985. 15 с.

65. Матвеева Л.И. Развитие нравственного поведения детей. М., 1993. 67 с.

66. Меренков А. Формирование нравственных качеств как важный аспект подготовки к школе. *Дошкольное воспитание*. 2001. № 8. С.27-34.

67. Михайлов Ф.Т. Нравственное воспитание личности. М.: Владос, 1997. 124 с.

68. Мовчун А.І. Абетка моральності: що в характері твоїм. К.: Навчальна книга, 2004. 271с.

69. Мясищев В.Н. Психология отношений/ под ред. А.А. Бодалева. М.; Изд. «Ин-т практ.психология», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. 310 с.

70. Нечаева В.Г. Нравственное воспитание дошкольника. М.: Педагогика, 1972. 192 с.

71. Парамонова Л.А., Ушакова О.С. Воспитание и обучение детей шестого года жизни: кн. для воспитателя детского сада. М.: Просвещение, 1987. 198 с.

72. Піроженко Т. О. Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. пр. психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К.: Срібна хвиля. 2012. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 8. С. 212-223.

73. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. К.: Академвидав, 2006. 456 с.

74. Поніманська Т.І. Виховання людяності (до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»). К.: Міленіум, 2008. 138 с.

75. Приходько Ю.О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. К.: Рад. школа, 1987. 126 с.

76. Проколиенко Л.Н., Котырло В.К. Воспитание гуманных чувств у детей. К.: Радянська школа, 1987. 172 с.
77. Рибцун О. Стежинами. Уроки доброти – заняття. *Палітра педагога*. 2005. №4. С. 17-21.
78. Ривина Е. К. Знакомим дошкольника с семьей и родословной. Пособие для педагогов и родителей для работы с детьми 2-7 лет. М.: Мозаика-Синтез, 2008. 128 с.
79. Русова С.Т. Пед. твори в 2 т. К., 1986. Т1. 136 с.
80. Сластенин В.А. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: «Академия», 2005. 576 с.
81. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. К.: Знання, 1985. 327 с.
82. Сухомлинский В.О. Вибрані твори: у 5-ти т. К.: Рад. школа, 1977. Т. 3 670 с.
83. Ткачова Н. О. Аксиологічний підхід до організації педагогічного процесу загальноосвітньому закладі. Монографія. Луганськ: Луганський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. Х.: Видавництво «Каравела», 2006. 300 с.
84. Токарева Л. Д. Формування ціннісних орієнтацій як чинник моральності дошкільників у сучасному соціопросторі. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. К.: Срібна хвиля. 2012. 123 с.
85. Урунтаева Б.А. Диагностическое обследование детей. М., 1999. 25 с.
86. Урунтаева Г.А. Практикум по дошкольной психологии. М.: Академия, 1998. 145 с.
87. Ушинский К. Д. Сочинения. М.: Знание, 2007. 696 с.
88. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / В. К. Котырло, Т. М. Титаренко, Ю. А. Приходько. М.: Педагогика, 1987. 144 с.
89. Формирование направленности детей старшего дошкольного возраста на мир семьи : практикоориентир. моногр. / Под ред. О. В. Дыбиной.

Тольятти, 2009. 124 с.

90. Чернявська М. В. Сімейні цінності та традиції у вихованні дошкільників. *Традиційна культура в умовах глобалізації : родинні цінності і трансляція соціокультурного досвіду поколінь* : матеріали наук.-практ. конф. Харків: Точка, 2016. С. 292–293.

91. Шулигіна Р. А. Педагогічні передумови оптимізації комунікативної культури особистості у соціокультурному розвитку. *Вісник Львівського національного університету: Серія педагогічна*. 2005. Вип. 20. С. 162-171.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вихователів.

1. Чи вивчаєте Ви сімейні традиції? (Вибрати одну відповідь).
 - Так
 - Ні
 - Частково;
2. Як часто, при вирішенні виховних завдань, Ви намагаєтеся звернутися до традицій виховання в сім'ї, до досвіду минулих поколінь? (Вибрати одну відповідь).
 - часто звертаюся до сімейних традицій;
 - іноді намагаюся знайти вихід зі складних педагогічних ситуацій в історії сім'ї, сімейних традиціях;
 - орієнтуюся тільки на сучасні наукові досягнення в педагогіці.
3. Чи можуть сімейні традиції допомогти вирішити проблеми морального виховання дошкільників на сучасному етапі?
 - Так
 - Ні
 - Частково;
4. Чи дотримуєтеся Ви сімейних традицій при вихованні дітей?
 - Так
 - Ні
 - Частково;
5. Які сімейні традиції Ви вважаєте головними у моральному вихованні дітей (назвіть)?

Анкета для батьків.

1. Що таке сімейна традиція?
2. Чи потрібні традиції в сучасному житті? Чому?
3. Хто є хранителем традицій у Вашій сім'ї?
4. Чи потрібно дотримуватися традицій сім'ї?
 - Так, і ми їх дотримуємося;
 - Іноді можна відступити від традиції, і ми відступаємо;
 - Я вільний від традицій, в житті керуюся особистим досвідом і знаннями.
5. Які традиції існують у Вашій сім'ї?
 - шанування старших;
 - вивчення родоводу;
 - сімейна рада;
 - традиція часто збиратися разом;
 - недільні обіди і вечері;
 - турбота про молодших;
 - повага до жінки;
 - інше.
6. Чи святкуєте Ви дні народження членів сім'ї? (Вибрати відповідь).
 - святкуємо з гостями;
 - вітаємо іменинника своєю сім'єю;
 - по-різному.
7. Чи святкуєте Ви сім'єю професійні свята?
8. Чи дотримуетесь Ви релігійних традицій?
9. Як давно існують Ваші сімейні традиції?
10. До яких захоплень Ви долучаєте дітей?
11. Назвіть улюблене заняття Вашої дитини.
12. Як впливають сімейні традиції на особистість дитини?

13. Як часто Ви відвідуєте з дітьми музей, театр?

14. Які трудові традиції є у Вашій сім'ї?

- спільне прибирання квартири;
- садівництво;
- догляд за тваринами;
- інше.

15. Чи можете Ви сказати, що у Вашій сім'ї існує справедливий розподіл обов'язків?

Діагностичні завдання для визначення рівнів вихованості шанобливого ставлення до сімейних традицій у дошкільників.

Завдання 1.

Мета: вивчити уміння диференціювати материнські і батьківські обов'язки, з'ясувати традиційний розподіл обов'язків в сім'ї.

Дітям пропонується з набору картинок, що зображають предмети домашнього ужитку (каструля, телевізор, молоток, цвяхи, тарілки, голка з ниткою, крісло, диван, газеті, сумка з продуктами, магнітофон, пилосос, м'ясорубка, щітка) вибрати окремо «батькові» і «маміні» картинки.

Завдання 2.

Мета: з'ясувати уявлення дошкільників про рід та родовід.

1. Що означає слово «рідня»?
2. Розкажи про когось зі своїх родичів?
3. Чи є у тебе бабуся? Розкажи про неї.
4. Чи є у тебе прабабуся, прадідусь?
5. Що ти про них знаєш? Розкажи.

Завдання 3.

Мета: визначити рівень уявлень дошкільників про сімейні реліквії.

Питання бесіди.

1. Чи є у Вашій сім'ї пам'ятні, дорогі для вас речі, які зберігаються як пам'ять про когось? Розкажи про них.
2. Чи є у Вашому будинку старовинні речі? Наприклад, фотографії, книги, старовинні скрині, шкатулки й інші предмети.
3. Бабуся і дідусь живуть з вами разом або окремо?
4. Можливо, такі речі є у Ваших бабусь, дідусів? Розкажи про них.

Завдання 4.

Мета: визначити рівень усвідомлення дошкільниками необхідності шанобливого ставлення до сімейних реліквій як пам'яті про предків.

Старовинна шкатулка.

У бабусі була заповітна шкатулка. Вона дісталася їй в подарунок ще від її мами, коли бабуся була зовсім маленькою. У цій старовинній шкатулці вона з дитинства зберігала найдорожчі листи, які їй приходили від друзів і родичів з різних міст. Шкатулка була справжнім будинком для листів і листівок і навіть маленьким музеєм. Кожного разу, відкриваючи шкатулку і перечитуючи листи, бабуся як би знов молоділа, згадувала минулі роки: батьків, подруг, всіх-всіх! Читаючи листи, бабуся іноді плакала, іноді сміялася. Прочитавши черговий лист, вона прибирала його на місце – в заповітну шкатулку.

Одного разу, її внук Микола узяв заповітну шкатулку пограти. Він викинув на підлогу листи і листівки, а в шкатулку поклав кубики. Але тут до кімнати увійшла бабуся...

Продовж розповідь, що трапилося далі?»

Завдання 5.

Мета: з'ясувати здатність розуміти значення слів «іменинник», «день народження», визначити колорит і особливості проведення сімейного свята.

Питання бесіди.

1. Коли твій день народження?
2. Як ти думаєш, що означають слова «день народження», «іменинник»?
3. Як вітають іменинника?
4. Чи приходять до вас гості? Хто зазвичай приходить?
5. Яке блюдо, найчастіше, готується на день народження?
6. Як ти береш участь в святі?
7. Який подарунок ти хочеш отримати в день народження?
8. Для чого потрібно святкувати день народження?

Завдання 6.

Мета: діагностувати вихованість емоційно-мотиваційного компоненту шанобливого ставлення до сімейних традицій (дня народження). Для дослідження підбираються дві картинки. На першій «День народження бабусі» зображені бабуся, гості, святковий стіл, квіти. На другій картинці «Гості спізнюються» – бабуся і стіл, без квітів і гостей. Дітям пропонується визначити, який настрій у бабусі на першій картинці і на другій, пояснити його причини. Питання до дітей: «Який настрій у бабусі? Чому? Чи добре гості вчинили з бабусяю на другій картинці? А як вчинив би ти?».

Завдання 7.

Мета: визначити здатність до наочно-образного уявлення сімейного свята.

Дітям пропонується намалювати свій день народження або когось із членів родини. Теми малюнка можуть варіюватися: «Мій день народження», «День народження мами», «День народження дідуся» тощо.

**Діагностичні завдання для визначення рівня моральної
вихованості дошкільників.**

Завдання 1.

Мета: з'ясувати уявлення і думки дітей про шанобливе ставлення до людей.

Питання бесіди

- Що значить повага?
- Кого ти поважаєш? Чому?
- Кого ти не поважаєш? Чому?
- Кого потрібно поважати? Чому?

Завдання 2.

Мета: з'ясувати характер відносин дітей з дорослими, їх симпатії і антипатії.

Стимульним матеріалом для тесту слугують заготовлені раніше будиночки. Зверху стандартного аркуша паперу розміщується багатоповерховий будинок, намальований простим олівцем. Внизу розташовується два будиночки. Один красивіший, а поряд – менше нарядний, намальований простим олівцем і дещо меншого розміру.

Дітям дається інструкція: «Подивися на верхній будинок. Це будинок, в якому ти живеш. З ким ти живеш? А зараз подивися на нижні будиночки. Бачиш красивий будиночок? Це твій будинок, припустимо, що тобі його подарували. У ньому багато іграшок, але він не дуже великий. А поряд розташований ще один будинок, куди можна поселити тих, кому не вистачило місця в красивому будинку. Кого з членів сім'ї ти візьмеш в свій будиночок, а кого поселиш поряд?».

Особливо інформативним для діагностики характеру відносин дорослих

і дітей, наявності поваги у членів сім'ї один до одного є відповіддю на питання про те, кого дитина поселить в сусідній (непривабливий) будиночок.

Завдання 3.

Мета: з'ясувати особливості психологічного клімату в сім'ї.

Інструкція: «намалюй свою сім'ю». Після малювання проводилася індивідуальна бесіда з дітьми за змістом малюнку. При діагностиці прийнято вважати, що найбільша фігура, як правило, належить тому члену сім'ї, кого дитина вважає найголовнішим.

Завдання 4.

Мета: визначити рівень сформованості моральних почуттів по відношенню до молодших, старших, однолітків.

Дітям були запропоновані педагогічні ситуації, в яких вони повинні були прийняти певне рішення, щоб вийти зі складної ситуації. Кожен повинен уявити ситуацію і свою участь в ній.

Перша ситуація: «Уяви собі, що йдеш з дитячого садка додому один(а) і бачиш, як хлопчик штовхає маленьку дівчинку в калюжу. Туфлі її намокли, бант на голові ледве тримається, а по обличчю течуть сльози. Що б ти зробив?»

Друга ситуація. «Уяви собі, що ти їдеш в автобусі з мамою на першому сидінні, дивишся у вікно, так багато цікавого. Але входить старенька бабуся, вона дуже втомилася і ледве стоїть на ногах. Як ти вчиниш?».

Третя ситуація: «У вас в групі з'явилася нова іграшка (конструктор або лялька). Всім дітям дуже хочеться пограти новою іграшкою, а вона одна. Як вчинити?».

Завдання 5.

Мета: діагностувати рівень вихованості мотиваційного компоненту шанобливого ставлення до сімейних традицій.

Дітям пропонується ситуація, яка передбачає «боротьбу мотивів». У

суперечність вступають необхідність надання допомоги та ігровий мотив. Суть ситуації полягає в наступному: «Уяви собі, що діти запросили тебе грати в цікаву гру, наприклад, «Пілоти». Пілотам потрібно терміново робити виліт. Діти не стануть тебе чекати, якщо ти затримаєшся. В цей час з роботи приходить мама. У неї втомлений вигляд. Мама просить тебе допомогти їй на кухні. Як ти вчиниш?».

Фрагмент заняття для дошкільників «Казка про Традицію».

Програмовий зміст заняття: дати дітям уявлення про сімейні традиції, показати, що сімейні традиції – це закони, яких необхідно дотримуватися всім членам сім'ї. Підвести дітей до розуміння того, що без законів сім'я може припинити своє існування.

Хід заняття.

Вихователь читає казку: «Жила на світі цариця, звали її Традиція. Традиція була велична і мудра, знала закони і життєві заповіді. Традиція розповідала людям про закони сімейного життя через казки, прислів'я, приказки, билини.

Традиція говорила: «Поважай старших: сам будеш старий», «Своя сім'я – найвірніші друзі», «Один – за всіх, все – за одного». Багато законів, правил знала традиція і вимагала від людей, щоб вони їх суворо дотримувалися. Раніше люди дотримувалися законів Традиції. Вони трудилися з раннього ранку і до пізнього вечора, поважали старших і батьків, шанували пам'ять своїх предків і прагнули жити дружно.

З роками Традиція стала добрішою і прощала людей, навіть якщо вони не слухали її законів, чинили не за правилами: кривдили один одного, сварилися. Поступово в сім'ях стали забувати мудрість Традиції й її заповіді. У сім'ях почалися сварки і розбіжності.

Люди перестали працювати, допомагати один одному, поважати людей похилого віку, батьків. Кожен в сім'ї робив все, що хотів. Погано стало жити в такій родині. Деякі її члени замислювалися про те, щоб втекти з сім'ї, оскільки жити в ній стало вже неможливо. Батьки і діти, бабусі і дідусі сварилися кожену годину.

Ще недовго, і сім'я б загинула, але цього не трапилося, тому що в сім'ї жила бабуся. Бабуся була старшою за всіх, її волосся схоже на сніг, а обличчя

було покрите зморшками. Раптом, вона пригадала, що колись, у часи її дитинства, правила мудра цариця Традиція, яка учила законам доброго життя. Бабуся пригадала декілька законів мудрої Традиції. Пригадавши ці закони, бабуся розповіла про них всій сім'ї. Вислухавши закони традиції, всі в сім'ї задумалися і зрозуміли, в чому причина їх біди».